

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT

Kadri Remmet

MÕISTEMETAFOORID ABITURIENTIDE KEELES
2011. AASTA RIIGIEKSAMIKIRJANDITE NÄITEL
Magistritöö

Juhendaja Kadri Sõrmus

TARTU 2014

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Metafooriteooria.....	6
1.1. Erinevad lähenemised.....	6
1.2. Kognitiivne metafooriteooria	8
1.2.1. Metafooride liigitus.....	11
1.2.2. Metafoor vs metonüümia.....	13
1.2.3. Lakoffi ja Johnsoni mõistemetafoori teooria uudsus	15
1.2.4. Mõistemetafoori teooria kitsaskohti.....	16
2. Riigieksamikirjandist	18
2.1. Ülevaade riigieksami korraldusest 1997.—2011. aastal	18
2.2. Eesti keele 2011. aasta riigieksamist	19
3. Mõistemetafoorid 2011. aasta riigieksamikirjandites	23
3.1. Valimi andmed	23
3.2. Töö käik.....	24
3.3. Metafoorikasutus kirjanditeemade kaupa.....	24
3.4. Tulemused mõistemetafooride kaupa.....	25
3.4.1. Olemis- ja liigendusmetafoorid.....	26
3.4.2. Suunametafoorid	47
3.4.3. Metonüümiastuhted.....	51
3.4.4. Loomingulised metafoorid kirjandites	53
3.4.5. Kokkuvõte mõistemetafooridest	58

Kokkuvõte ja järeldused.....	59
Summary and Conclusions. Conceptual metaphors in the language of senior students in the example of the final year exam of 2011	61
Kirjandus	63
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	66

Sissejuhatus

Juba ammu pole metafoorid vaid ilukirjandusele, eriti luulekeelele omane nähtus. Vastupidi, uurijaid on hakanud huvitama üha enam meie argikeele sõnakasutus. Just igapäevases keelekasutuses tuleb kõige ehedamalt esile see, milline on meie mõtlemise ja keele vaheline seos. Metafoorid ümbritsevad meid kõikjal. Ühe tuntuma, Lakoffi ja Johnsoni teooria kohaselt on kogu inimese mõtlemine ja mõistesüsteem metafoorne. Paljud metafoorid on aga keelde niivõrd juurdunud, et me ei taju enam tähendusnihet, neid kutsutakse surnud metafoorideks. Paradoksaalselt on uurijate väitel surnud metafoorid kõige elavamad, kuna leiavad väga laialdast kasutust.

Metafoorid ja nende mõju inimese mõtlemisele on olnud huvipakkuvaks teemaks nii psühholoogidele kui ka keeleteadlastele. Eestis on metafooridest kirjutanud teiste seas näiteks Reet Hendrikson (2002), Asta Õim (2002), Katre Õim (2006), Arvo Krikmann (2002, 2003). Mujalt maailmast võib tuntumateks uurijateks lugeda Georg Lakoffi (1989, 1993, 2011), Mark Johnsonit (2011), Andrew Ortonyt (1993) ja teisi. Viimasel ajal on peetud juhtivaks suunaks just Lakoffi ja Johnsoni mõistemetafoori teooriat, ent see on siiski üks suund paljude teiste seas.

Gümnaasiumi riiklikus õppekavas (§ 5, p 6) on üheks gümnaasiumi lõpetaja taotletavaks pädevuseks toodud oskus kasutada väljendusrikast keelt (GRÕK). Täpsemalt on selle kohta kirjas lisas 1 (2.7.1), kus kursuse „Praktiline eesti keel III“ üheks õpitulemuseks on märgitud, et õpilane „suudab edasi anda tähendusvarjundeid, tajub keelendite konnotatiivseid tähendusi ning mõistab vihjelist keelekasutust“ (Lisa 1), just seda kätkevad endas metafoorid. Seega peetakse oluliseks, et õpilane suudab end nii otseselt kui ka piltlikult väljendada ning kaudset tähendust ka teiste tekstides mõista. Sellest johtuvalt tekkis huvi uurida, kuivõrd gümnaasiumi lõpetajad piltlikku keelekasutust ise teksti luues kasutavad.

Magistritöö eesmärk on välja selgitada, kuivõrd kasutavad abiturientid oma keeles metafoore ning kas tegemist on pigem surnud metafooridega või oskavad õpilased loovalt ja loomupäraselt ka ise metafoore luua. Autorit huvitas, kas õpilaste loodud metafoore saab üldteooriaga kõrvutada, kas need mahuvad selle raamidesse. Peale selle sooviti teada saada, kuivõrd sõltub metafoorikasutus teemavalikust, kas on teemasid, mille puhul õpilased kasutavad märgatavalt rohkem metafoore kui mõne teise teema puhul ning kas metafooride loomine sõltub sellest, millest õpilane kirjutab. Lisaks pidas autor huvitavaks uurida, kas kirjandi metafoorsus ja eksamitulemus on omavahel seotud.

Nendele küsimustele vastuse leidmiseks analüüsiti 2011. aasta 100 riigieksamikirjandit (iga teema kohta kümme juhuslikult valitud tööd). Kirjanditest otsiti välja metafoorsed laused, mis sedeldati, süstematiseeriti ning analüüsiti.

Töö koosneb kahest teooriapeatükist ja ühest empiirilisest peatükist. Teoreetilises osas antakse esmalt ülevaade metafooriteooriast, sealjuures peatutakse pikemalt Lakoffi ja Johnsoni mõistemetafoori teorial, kuna see annab tööle raami ning siinses käsitluses toetutakse just nende põhimõtetele. Tuuakse välja, milles seisneb nende teooria innovaatus, kuid räägitakse ka selle miinustest. Edasi antakse põgus ülevaade riigieksamikirjandist kui sellisest ja 2011. aasta riigieksami taustast ning analüüsist.

Töö empiirilises osas antakse ülevaade analüüsitavate kirjandite taustast, töö käigust ning tulemustest. Tulemuste seas kajastatakse mõistemetafoore, mis abiturientide kirjanditest ilmnemiseid. Need on esitatud temaatiliselt, et anda ühest ja samast nähtusest parem ülevaade. Kuna autorile pakkusid enam huvi just loomingulised metafoorid, siis keskendutakse töö lõpuosas sellele, kuivõrd valitud teema ning kirjutaja tase võivad loovust mõjutada.

1. Metafooriteooria

Peatükis antakse ülevaade erinevatest lähenemisviisidest metafoori käsitlemisel. Pikemalt peatutakse Lakoffi ja Johnsoni mõistemetafoori teoorial, kuna see annab tööle raami ja on peamiseks teoreetiliseks alusmaterjaliks. Põgusalt tutvustatakse ka teisi teooriaid. Mõistemetafoori teooria puhul tuuakse välja selle innovaatus ja peamised ideed, kuid puudutatakse ka selle kitsaskohti.

1.1. Erinevad lähenemised

Eesti keele käsiraamatu (EKK) järgi on metafoor varjatud võrdlus, sõna või väljendi kasutamine uudes kontekstis sarnasuse või analoogia alusel. Metafoori abil kõrvutatakse abstraktseid mõisteid konkreetsematega, et neid paremini mõista. Sagedase kasutuse puhul juurdub uus tähendus keelde ning me ei taju enam metafoorset tähendusnihet, selliseid metafoore kutsutakse surnud metafoorideks. (EKK 665, Searle 1979: 98) Metafooride kasutamise järele on meil psühholoogiline vajadus, me kasutame neid esmajoones keerulistes ja tavalisest suuremat pingutust nõudvates suhtlusolukordades (Paivio 1979: 151–152).

Mõiste *metafoor* on tulnud kreeka keelest ('ülekanne') ning peamiselt me mõistamegi metafoori kui ühise tunnuse alusel ühe sõna tähenduse ülekandmist teisele (Allik 1981: 102). Metafooridest rääkides tuginetakse tänapäeval enamasti Lakoffi-Johnsoni jt kognitivistlikule lähenemisele, ent läbi ajaloo on metafoore käsitletud mitmel moel (Hendrikson 2002: 764). Andrew Ortony on jaganud metafoorikäsitlused kaheks: konstruktivistlikeks ja mittekonstruktivistlikeks (ehk traditsioonilisteks). Viimane suund oli valitsevaks enne möödunud sajandi keskpaika. (Ortony 1993: 2–3)

Metafooridest kõneles juba Aristoteles, kes määratles neid kui olemuselt implitsiitseid võrdluseid, mis põhinevad analoogiaprintsiibil. Aristotelese järgi kalduvad metafoorid sõnasõnalisest kasutusest kõrvale, nad on üles ehitatud kahe asja sarnasusele. Aristotellik käsitus vastandab sõnasõnalist ja metafoorset tähendust, kusjuures esimene on primaarne, õige, ühemõtteline, teine aga hälbeline ja ähmane ning seostub keelereeglite eiramisega. (Gibbs 1994: 61) Juba Aristoteles pidas metafoore poeetilise keele juurde kuuluvaks. Seetõttu piirduski metafooride uurimine pelgalt kirjandusteaduse ja retoorikaga ning jäi ühekülgses. Aristotelese teooriat on hiljem ka võrdlusteooriaks nimetatud. Pikka aega oligi võrdlusteooria metafooride uurimisel valdavaks suunaks. (Hendrikson 2002: 764–765, Allik 1981: 103)

Võrdlusteooria loob analoogiaseosed kahe objekti vahel, selle tõlgendamisel muudame väljendi võrdluseks. Öeldes „A on B“ mõtleme, et „A on mõnes kindlas situatsioonis nagu B“ ehk „A on nagu B“. Võrdlusteooriat on peetud substitutsiooni- ehk asendusteooria ala- või eriliigiks. Selle kohaselt tähendab metafoori mõistmisprotsess metafoorse mõiste sõnasõnalisega asendamist, nt öeldes „A on B“ (nt „Inimene on hunt.“), mõeldakse ja mõistetakse, et „A on C“ („Inimene on metsik.“). Metafoor hälbis „õigest“ keelekasutusest, selle tähendus ei vastanud tegelikkusele (Hendrikson 2002: 766, Black 1993: 20).

Gibbsi metafoori kui tähendussisuta keeleelemendi teooria (*metaphors-without-meaning view*) väidab, et metafoorid kuuluvad keelekasutusteooria, mitte semantika valdkonda, kuna metafoor seisnebki keele erilises kasutamises. Ilma kontekstita ei saa öelda, mida metafoor tähendab, sest ei saa ette arvata, mida selline keelekasutus meie kujutluses esile kutsuda võib. (Gibbs 1994: 218–219)

Metafooride tõlgendamisel võib niisiis primaarseks seada hoopis konteksti, mitte selle sõnasõnalise tähenduse. Sellise tõlgendamisega tegeleb peaaesjalikult kõnetegude teooria. Ilma kontekstita pole võimalik öelda, mida metafoor tegelikult tähendab. Selle teooria järgi on võimalik öelda üht ja mõelda sellega hoopis midagi muud. Kõnetegude teooria vastandab sõnasõnalist ning kujundlikku keelt. Samas on pea alati võimalik luua

kontekst, kus metafoorne lause muutub ka sõnasõnaliselt otseses tähenduses õigeks. (Hendrikson 2002: 767–768; Allik 1981: 104)

Max Blacki interaktsiooniteooria liigub konstruktivistlikus suunas. Selle murrangulisus seisneb metafoori olemuse ja funktsioneerimise käsitleluses. Blacki kohaselt tekitab metafoori mõistmine ise sarnasuse. Tähendus sünnib teema ja kandja interaktsioonis. Black toonitab, et interaktsioon ei toimu mitte teema ja kandja vahel, vaid kuulaja või lugeja meeltes. Teiseks toob ta välja, et metafoorid pole pelgalt ideede edastamise, vaid ka mõtlemisvahend. Kui varem käsitleti metafoore nimisõna või nimena, siis Black väidab, et metafoorid on laused, sealjuures lause komponendid on süsteemid, mitte eraldiseisvad sõnad. (Black 1993: 35, 37, Kittay 1987: 22–23)

Blacki järgi ei saa niisiis rääkida metafoori fikseeritud tähendusest, kuna tegemist on iseloomult ambivalentse nähtusega. Seetõttu võimaldavadki metafoorid meil näha maailma uudse nurga alt. Kuna ei saa määratleda, milliseid assotsiatsioone metafoorid meie meeltes tekitavad, siis võib öelda, et metafoorid võivad aidata meil midagi öelda või mõelda just täpsemalt kui sõnasõnaliselt. Blacki väitel peab informatsiooni saaja lähenema metafoorile loominguks. Ka selle teooria puhul on kontekst olulisel kohal. (Black 1993: 22, 33–34, Ortony 1993: 5)

1.2. Kognitiivne metafooriteooria

Tänapäevase kognitivistliku metafooriteooria üheks loojaks peetakse George Lakoffi, kes on uurinud kontseptuaalseid ehk mõistemetafoore. Tema järgi on mõistemetafoor süsteemne tunnetuslik projektsioon allikdomeenilt sihtdomeenile. Projektsioon saab toimuda ainult ühel suunal, konkreetsemalt abstraktsemale. (Lakoff 1993: 223) Näiteks lauses „Minu armastus on sügav kui ookean“ on allikdomeen ookean, millelt hakatakse omadust sihtdomeenile ehk armastusele üle kandma. Projektsiooni ühesuunalisus tähendab seda, et inimesed kategoriseerivad maailma prototüüpide alusel. Lähtevaldkonna struktuur ja omadused kantakse kas osaliselt või täielikult

sihtvaldkonnale üle. Näiteks mõistemetafoor ELU ON TEEKOND annab elule alguse, kestuse, lõppemise, kaaslased, seiklused ja muudki teekonnale omased elemendid. Vastupidist väidab aga Max Black, kelle järgi toimub allikdomeeni ja sihtdomeeni vahel interaktsioon. Selle teooria kohaselt võib projektsioon toimuda mõlemal suunal. (Hendrikson 2002: 773–774; Allik 1981: 110, Vainik ja Velt 2006: 105, Black 1993: 35)

Lakoff ja Johnson on arvamusel, et metafoor pole pelgalt poeetiline kujund või retooriline kaunistus, vaid et kogu mõtlemist ja tegutsemist suunav mõistesüsteem on metafooridele rajatud. Nad defineerivad metafoori kui „ühe asja mõistmise ja kogemise teise kaudu“. Metafoorid kuuluvad igapäevakeelde, mõjutavad meie taju ja käitumist. Metafoorsed väljendid on meie keeles seetõttu, et kogu meie mõistesüsteem on metafoorne, seetõttu mõtlevad Lakoff ja Johnson *metafoori all metafoorset mõistet*. (Lakoff ja Johnson 2011: 35, 38) Siit sai alguse mõistemetafoori teooria ehk metafoori mõisteline teooria, mille järgi on metafoor kognitiivne mehhanism, mis seisneb ühe valdkonna mõistmises teise abil. Mõistemetafoor ongi üldistus, mille abil luuakse ja tõlgendatakse konkreetseid metafoore. (Pajusalu 2009: 109)

Metafoor pole vaid kõnekujund või tavapärasest keelekasutusest kõrvalekalduvus, vaid mõtlemismoodus, viis mõista üht nähtust teise nähtuse abil. Metafooride teadvustamata süsteem näitab, kuidas me maailma tajume, vahendab meile tegelikkust. Metafoor on meie igapäevase keele keskne element, kirjanduslik metafoor selle laiend. (Hendrikson 2002: 772, Pajusalu 2009: 109) Seetõttu ongi viimasel ajal peetud palju põnevamaks just argikeeles kasutatavaid metafoore. Kuna keelekasutaja ei teadvusta neid metafooridena, siis iseloomustavad sellised keelendid hästi meie maailmatunnetust.

Väga paljude mõistemetafooride allikvaldkonnaks on kas inimese enda keha või ruum. Põhjus seisneb selles, et oma keha on esimene, mida laps tunnetama hakkab, seetõttu on selle abil teisi valdkondi kõige lihtsam mõista. Ruum on keha järel teine valdkond, mida inimene tajuma hakkab, samuti on tegemist universaalse valdkonnaga. Me tajume ruumis liikumist ja paiknemist ühtmoodi, see ei ole kultuurispetsiifiline. (Pajusalu 2009: 120–122)

Mõistemetafooride seas moodustavad suure rühma suunametafoorid, mille aluseks on ruumi jaotumine horisontaalsel ja vertikaalsel teljel. Levinud suunametafoorid on nt HEA ON ÜLEVAL, HALB ON ALL ja PALJU ON ÜLEVAL, VÄHE ON ALL. Ka liikumise abil mõtestatakse mitmeid valdkondi. Keegi või miski alustab liikumist LÄHTEKOHAST ning jõuab lõpuks SIHTKOHTA, vahepeal paikneb ta mingis ASUKOHAS. (Pajusalu 2009: 122–123) Metafooriteooria järgi on tüüpiline, et inimeste kujutluses on igasugune liikumine rännak või teekond. Nii saab öelda, et ARMASTUS ON TEEKOND (*üht rada käima*), ELU ON TEEKOND (*üle kivide ja kändude minema*), KARJÄÄR ON TEEKOND (*karjääriredelit mööda edasi ronima*). (Lakoff 1993: 206–209, 222)

Lakoff seab üheks keskseks metafooriks ROHKEM ON ÜLAL, VÄHEM ON ALL. Tegemist on universaalse metafooriga selles mõttes, et kuigi igas keeles ei pruugi vastavat metafoori olemas olla, tajuvad siiski kõik inimesed, et ROHKEM ja ÜLAL on omavahel seotud. Pole olemas keelt, kus kehtiks vastupidine seaduspära. Selle metafoori eeskujul tunnetavad inimesed, et hea tervis, õnn, võim ja muu nende jaoks positiivne on ÜLAL ning haigus, kurbus ja vaesus on ALL. (Lakoff 1993: 213, 240) Metafoor ei pea olema tingimata verbaalne, orientatsioonimetafoor ROHKEM ON ÜLAL väljendub ka näiteks tulpdiaagrammides, kus kõrgem tulp vastab suuremale kogusele (Pajusalu 2009: 109). Sama seaduspära võib täheldada lisaks ka ooperitraditsioonis. Lääne-Euroopas on üldjuhul tenoriteks romantilised ja positiivsed kangelased, seevastu madalat bassihäält laulavad negatiivsed tegelased. Selle traditsiooni juured ulatuvad kristlike oratooriumideni, kus inglid olid kõrge, kurjad vaimud aga madala häälega. See aga seostub hästi meie kujutlusega paradiisi ja põrgu ruumilisest kujutamisest. Vene ooperis on aga tenorid halvad tegelased ja bassid positiivsed kangelased. Seegi rajaneb sakraalsel traditsioonil, nimelt vanavene kirikumuusikas laulsid jumal ja positiivsed kangelased bassi, kuradid aga piiksusid. (Lotman 2011: 20) Grammatikas väljendub vähem-rohkem suhe kaassõnade kasutuses (*Raamat maksis üle 100 krooni. Raamat maksis alla 100 krooni.*) (Metslang 2001: 225, 228)

1.2.1. Metafooride liigitus

Tinglikult saab metafoorid jagada suuna- ehk orientatsioonimetafoorideks, olemismetafoorideks ja liigendusmetafoorideks. Esimeste puhul tajume mõisteid kui ruumis paiknevat süsteemi. Me räägime mõistetest selle alusel, kuidas nad ruumis üksteise suhtes paiknevad. Olemismetafooride puhul kujutame mingisuguseid abstraktseid mõisteid ainete, entiteetide või mahutitena. Liigendusmetafooride abil kantakse ühe hästi tuntud mõiste tunnused teisele, üldjuhul abstraktsemale ja halvemini väljajoonistunud mõistele.

1.2.1.1. Suuna- ehk orientatsioonimetafoorid

Suunametafoorid organiseerivad seda, kuidas mõisted üksteise suhtes ruumis paiknevad: ees-taga, sees-väljas, ülal-all, sisse-välja, sügav-madal, tsentraalne-perifeerne. Selliste ruumiliste paiknemiste aluseks on meie keha, see kuidas keha ruumis paikneb ning toimib. Need orientatsioonid on seotud meie füüsilise ja kultuurilise kogemusega. Metafoor saab tähenduse mõistmisel abiks olla ainult tänu sellele, et põhineb kogemusel. Samas võivad neile tuginevad metafoorid kultuuriti siiski varieeruda, näiteks paigutatakse mõnes kultuuriruumis tulevik taha ja minevik ette, mitte meile harjumuspäraselt. (Lakoff ja Johnson 2011: 46, 50) Kõikides kultuurides on küll olemas vastandid ülal-all, sees-väljas, tsentraalne-perifeerne, aktiivne-passiivne, ent varieerub see, kuidas mõisted nendel suundadel paigutuvad (Lakoff ja Johnson 2011: 57).

Valdav osa meie alusmõistetest on seotud vähemalt ühe ruumimetafooriga, kusjuures kõiki ruumimetafoore iseloomustab sisemine süsteemsus. See tähendab, et üks metafoor seob tervet süsteemi. Näiteks ÕNNELIK ON ÜLAL koondab selliseid väljendeid, nagu *kõrgendatud meeleolus olema, meeliülendav kogemus* jms, mis kõik tähistavad positiivset meeleolu. Erinevad ruumimetafoorid on samuti omavahel seoses. HEA ON ÜLAL näitab, et üleüldiselt on positiivne kõrgemal. Selle metafoori erijuhtumitena võib välja tuua ÕNNELIK ON ÜLAL, TERVIS ON ÜLAL ja KONTROLL ON ÜLAL. Lakoff ja Johnson oletavad, et vertikaalse paigutuse füüsiliseks aluseks võib olla

asjaolu, et muserdatud ja kurb inimene vajub kõssi, ent heas tujus ja õnnelik inimene on sirge seljaga ja väljasirutatud. (Lakoff ja Johnson 2011: 47–50)

1.2.1.2. Olemismetafoorid

Entiteedi- ja ainemetafoorid

Kogemus erinevate füüsiliste objektide ja ainetega on aluseks olemismetafooridele, mis käsitlevad kogemusi, toiminguid, sündmusi jm entiteetide ja ainetena. Nii saame oma kogemusest rääkida, seda mõõta, sellele viidata, teatud aspekte eraldada jne. Ka olemismetafoorid võivad olla üsna laia tähendusega, nt INIMVAIM ON ENTITEET või kitsamalt piiritletud, nt INIMVAIM ON MASIN (*Mu mõistus ei tööta. Ma olen roostes.*), INIMVAIM ON HABRAS ESE (*Ta kannatus katkes. Ristküsitluse all ta murdus.*). (Lakoff ja Johnson 2011: 58–61)

Taolised metafoorid on meie kultuuris inimvaimu kujutamise üks osa. Enamik meist mõtleb selle mudeli alusel, mistõttu me ei taju siingi metafoorset ülekannet. Need tunduvad vaimsete nähtuste loomulike ja otseste kirjeldustena. (Lakoff ja Johnson 2011: 62)

Metafoor OBJEKT ON INIMESE KEHA, toimub üldjuhul visuaalsel alusel. Mingisugustele objektidele antakse kehaosa nimetus selle välimuse või paiknemise järgi (nt *naelapea*, *kapsapea*). Mõnikord võib objekt lisaks sarnasele välimusele ka kehaosaga sarnaselt käituda (nt *lauajalg*). (Pajusalu 2009: 121)

Mahutimetafoorid

Inimene on füüsiline olend, keda eraldab muust maailmast naha pind. Seega oleme ka ise justkui pinnaga ümbritsetud mahutid, millest kõneledes võib samuti kasutada sees-väljas vastandust. Samasuguse orientatsiooni kanname üle ka teistele objektidele, mida me mahutitena tajume. Ehitiste puhul on see ilmne, ent sees-väljas orientatsioonist saab rääkida ka tahkete esemete (*kivist välja raiuma*), looduskeskkonna (*metsa minema*, *metsast tulema*) või territooriumi puhul (*aias*, *Eestis*). Territooriumist rääkimine ja selle piiritlemine on inimesele omane. Kui meil ei ole selget piiri, millega mingisugust ala määratleda, siis loome selle kunstlikult aia, müüri või mõne abstraktse eraldusjoonega.

Kõikvõimalikele piiritletud objektidele on iseloomulik suurus, mis võimaldab neid mõõta (sissemahtuva aine põhjal). (Lakoff ja Johnson 2011: 62–63)

Nägemisväli piiritleb selle, mida me näeme, nähtavad asjad paiknevad meie nägemisvälja sees. Seetõttu saab ka nägemisväljast kui mahutist rääkida. Mõistemetafoori NÄGEMISVÄLI ON MAHUTI toetavad järgmised laused. *Ta on minu nägemisulatuses. Ta on praegu väljaspool nähtavust. Laev ilmub mu vaatevälja.* (Lakoff ja Johnson 2011: 63)

Tegevusi ja seisundeid saab samuti mahutitena käsitleda. Seda tõestavad näiteks järgmised laused. *Akende pesemises on palju rahulduspakkuvat. Ta sattus eufooriasse. Ta on vaimustuses.* (Lakoff ja Johnson 2011: 64–65)

1.2.1.3. Liigendusmetafoorid

Liigendusmetafoorid aitavad meil üht mõistet kujundada teise, hästiliigendunud ja selgesti väljajoonistunud mõiste abil. Ühele mõistele antakse teise mõiste ülesehitus. Ka liigendusmetafoorid põhinevad meie kogemustel. Liigendusmetafoorid on kultuurispetsiifilised, nad on tugevalt mõjutatud sellest, mida me oma kultuuriruumis väärtustame. (Lakoff ja Johnson 2011: 46, 95, 102)

Liigendusmetafoorid aitavad detailsemalt välja tuua objekti eri tahud (Lakoff ja Johnson 2011: 95). Näiteks VAIDLUS ON SÕDA näitab nii seda, kuidas me vaidlust mõistame kui ka seda, kuidas me seda läbi viime. Vaidluses osaleb kaks osapoolt, üks on teise vastane. Vastast rünnatakse, enda seisukohti kaitstakse. Vaidlusest väljutakse kas võitja või kaotajana. (Lakoff ja Johnson 2011: 97)

1.2.2. Metafoor vs metonüümia

Metafoori ja metonüümia vahel võib leida kolm peamist ühisjoont. Esiteks on tegemist olemuselt kontseptuaalsete nähtustega. Teiseks on mõlemad projektiivsed operatsioonid. Kolmandaks kirjeldavad nii metafoor kui ka metonüümia suhet kahe nähtuse vahel, sealjuures on üks mõiste teisega asendatud. (Gibbs 1994: 321)

Metonüümiat on käsitletud ka metafoori teatavat sorti alaliigina, ent päris nii see olla ei saa, sest tegemist on erinevatel kognitiivsetel mehhanismidel põhinevate nähtustega (Gibbs 1994: 321). Kui metafoor seisneb ühe nähtuse tunnuste teisele nähtusele ülekandmises, siis metonüümia on tähenduse laienemine kokkupuute kaudu. Sarnasus pole metonüümia puhul oluline, selle abil vaid viidatakse referendile. Ühe entiteedi abil viidatakse teisele, asendatakse seda, kusjuures esimene on teisega seotud. Ka metonüümia aitab kaasa mõistmisele. Näiteks metonüümia OSA TERVIKU ASEMEL puhul näitab see, millise osa me valime, mida me tahame rõhutada. Nt *parimad ajud* inimese asemel tähistab intelligentseid inimesi, mitte pelgaltaju kui üht inimese organit. (Pajusalu 2009: 115–116, Lakoff ja Johnson 2011: 68–69)

Metafoori ja metonüümia peamistest erinevustest on kirjutanud näiteks Kövecses (2002). Nagu eelnevalt mainitud, põhineb metafoor kahe nähtuse kontsptuaalsel sarnasusel. Seevastu metonüümia baseerub külgnevussuhtel. Vastavusse viidud entiteedid või nähtused on mingis mõttes lähedased. (Kövecses 2002: 145–146) Gibbs on välja pakkunud testi, mille abil on võimalik metafoori ja metonüümiat eristada. Tegemist on „on nagu“- („*is like*“-) testiga. Kui väljend sõnastada „on nagu“ abil võrdluseks ja tähendus jääb sealjuures samaks, siis on tegemist metafooriga. Kui aga lause muutub sisutuks, kaob mõte, siis on tegemist metonüümiaga. Metonüümiasuhe hõlmab kahte lähedast mõistet, mis kuuluvad ühte domeeni (nt autor ja teos). Metonüümliline vastavus leiab seega aset ühe mõistedomeeni sees. Metafoori puhul seevastu on tegemist kahte erinevasse domeeni kuuluvate mõistetega (nt elu ja teekond). (Gibbs 1994: 322, Lakoff ja Turner 1989: 103)

Erinevalt metafoorist, pole metonüümia puhul mõistmisfunktsioon niivõrd oluline. Metonüümia pigem viitab, selline projektsioon pole nii süstemaatiline kui metafoori puhul. (Lakoff ja Turner 1989: 103)

Nagu metafoorgi, pole ka metonüümia pelgalt keelenähtus. Metonüümia kuulub samuti meie argimõtlemisse. Näiteks OSA TERVIKU ASEMEL erijuhtum NÄGU INIMESE ASEMEL on meie keelde ja mõtlemisse juurdunud ning me ei taju seda enam metonüümiana. See ei puuduta ainult meie kõnelemist, vaid kandub ka teistesse

valdkondadesse. Näiteks portreede traditsioon põhineb just sellel metonüümilisel ülekanDEL. Me saame inimese välimusest ettekujutuse eelkõige tema nägu vaadates. (Lakoff ja Johnson 2011: 70)

Tüüpiliselt on metonüümilisteks tähendusülekanneteks peetud kindlaid juhtumeid.

AUTOR TEOSE ASEMEL (*Loen Tammsaaret. Tal ripub Picasso kabineti seinapeal.*)

KOHT INSTITUTSIOONI ASEMEL (*Pariis määrab seeliku pikkuse. Valge Maja vaikib.*)

INSTITUTSIOON ESINDAJA ASEMEL (*Temaga võttis ühendust kaitsepolitsei. Ma ei kiida valitsuse tegusid heaks.*)

KOHT ELANIKE ASEMEL (*Kogu Tartu otsis kadunud poisikest.*)

OSA TERVIKU ASEMEL (*Ülikoolis on palju tarku päid. Vea oma tagumik siia!*)

TERVIK OSA ASEMEL (*Sõin terve taldriku.*)

TOOTJA TOOTE ASEMEL (*Joob ainult Sakut. Ta ostis Fordi.*)

VAHEND KASUTAJA ASEMEL (*Saksofonil on täna kerge gripp. Bussid streigivad.*)

KOHT SÜNDMUSE ASEMEL (*Pearl Harbor mõjutab siiani välispoliitikat.*)

(Pajusalu 2009: 115, Lakoff ja Johnson 2011: 71–72)

1.2.3. Lakoffi ja Johnsoni mõistemetafoori teooria uudsus

Arvo Krikmann toob lühidalt välja, milles seisneb Lakoffi ja Johnsoni teooria innovaatus. Kui varem vaadeldi metafoori kui keeleviga, siis tänapäevases metafooriteoorias käsitletakse metafoori kui inimmõtlemise ja -meele ilmingut. Metafoorid esinevad esmajoonel meie argikeeles, seetõttu saidki uurimisobjektideks peaaesjalikult tavalises kõnes kohatavad metafoorid, need, mida varem peeti surnud metafoorideks, kuna on keelde niivõrd juurdunud, et me ei taju neid enam metafoorsetena. Metafoorid pole pelgalt otsetähenduslike sõnade asendamine figuratiivsetega, vaid süstemaatiline tava suhestada omavahel terveid mõistekategooriaid. Tuntumad näited mõistemetafooride ehk kontseptuaalsete metafooride kohta on nt AEG ON RUUM, orientatsioonimetafoorid ROHKEM ON ÜLEVAL ja ÕNNELIK ON ÜLEVAL, ELU ON TEEKOND, ARMASTUS ON

TEEKOND. Väga levinud on ka ANUMA METAFOOR. Abstraktsemad mõisted tunduvad meile arusaadavamad, kui me kujutame neid tuntud „asjadena“. Me kanname mingisuguse konkreetse objekti tunnused abstraktsele üle. Metafooride puhul on tähenduse ülekanne ehk projektsioon alati kindlasuunaline: konkreetsele abstraktsele. Räägitakse allik- ja sihtdomeenist ning allik- ja sihtvaldkondadest. Nt mõistemetafoori AEG ON RUUM puhul on *ruum* allikvaldkond ning *aeg* sihtvaldkond. On loomulik, et inimesed mõistavad keerulisemaid nähtusi lihtsamate abil, seetõttu on selline ühesuunaline tähenduste ülekandmine juba ainuüksi inim mõistuse seisukohalt loogiline. (Krikmann 2003)

Mihhail Lotman peab kognitivistliku metafooriteooria puhul olulisimaks järgmist. Esiteks ei ole metafoorid meie kõnes juhuslikud vaid vältimatud ja totaalsed. See tähendab, et mõnikord on metafoori abil end palju lihtsam arusaadavaks teha kui mittemetafoorse väljendiga. Metafoor ei ole kaunistus, vaid väli, kus ilmuvad sõnad nende otseses tähenduses. Teiseks on metafoorid süsteemsed, nad on osa kontseptuaalsest süsteemist. Kolmandaks on tegemist kontseptuaalsete mudelitega, mille abil me mõistame ümbritsevat maailma. Neljandaks on metafooride süsteem kultuurispetsiifiline. (Lotman 2011: 12–13)

1.2.4. Mõistemetafoori teooria kitsaskohti

Lakoffi ja Johnsoni teooria jätab semantika kõrvale, see aga tekitab mõningaid probleeme. Üheks selliseks probleemiks on tähenduse signifikatiivse (ehk sisulise) ja referentsiaalse (ehk osutava) semantika mitte eristamine. Tegemist on aga kahe põhimõtteliselt erineva mehhanismiga. Kui signifikaati saame lahti mõtestada, ümber sõnastada või tõlkida, siis referent on see, millele me saame osutada. Üldiselt on keelekasutuses referentsiaalne tähendus, ent kui mõistmisel tekib mõni probleem, siis pöördume signifikaadi poole, palume selgitust. Ka metafoorsete lausete puhul on esmane referentsiaalne tähendus. Näiteks lauset „Pane tuli põlema.“ tajume otseselt, et info vastuvõtja paneks tulema põlema, me ei näe siin mingisugust metafoorset ülekannet. Samas pole siin mingit pistmist ei panemise, tule ega põlemisega. Tegemist

on surnud metafooriga. Lauset „Pane end põlema.“ mõistame aga metafoorsena, kuigi ülekantud tähendust ei saa täheldada ühegi sõna puhul. Sõnade otsene tähendus sunnib meid aga mõistma neid ülekantud tähenduses, kuna adressaadilt tegelikult ei eeldata enda põlema pistmist, vaid näidatakse üles halvustavat suhtumist tema vastu. (Lotman 2011: 15–16)

Lakoff ja Johnson ei võta arvesse teadlikkuse rolli keelekommunikatsioonis. Tavasuhtluses on osutavad mehhanismid signifikatiivsetest märksa tugevamad. „Pane tuli põlema.“ on metafoorne küll signifikatiivselt, ent mitte referentsiaalselt. Vastupidi on aga lausega „Pane end põlema.“, mis on metafoorne referentsiaalsest seisukohast, aga mitte signifikatiivse struktuuri poolest. Seetõttu tajumegi metafoorsena just viimast. Lakoff ja Johnson aga ei pööra sellistele seikadele piisavalt tähelepanu. (Lotman 2011: 16–17)

Mõistemetafoori teooria rõhutab metafooride süsteemsust, ent see on siiski pisut liialdatud. Süsteemsust iseloomustab prognoositavus, metafoorid aga ei ole ülemäära ennustatavad. Üheks tüüpiliseks mõistemetafooriks on AEG ON RAHA. Selle kohaselt saab aega raisata, leida, kaotada, ent peaks saama ka vahetada, koguda, võlgu anda või saada, vahetada. Selliseid seoseid aga meie keeles teadaolevalt ei leidu. (Lotman 2011: 17)

Metafoore saab taandada mitmele erinevale alusele: füüsilisele või mõttemaailmale, sotsio-kultuurilisele taustale, aga ka keelele endale. Lakoff ja Johnson jätavad kõrvale metafoori kõlalised omadused, ent alliteratsioonil ja üldisel heakõlal põhinevad meie keeles nii mõnedki metafoorid (nt *murest murtud*, *naeru nabani*, *laias laastus*). Mõistemetafoori teooria tegeleb peamiselt nende metafooridega, mis kuuluvad surnud metafooride pärusmaale. Alahinnatakse sõnakunsti jõudu ja ilukirjanduse oskust keelt mängulisemaks, aga ka tajutavamaks muuta. (Lotman 2011: 19–20)

2. Riigieksamikirjandist

2.1. Ülevaade riigieksami korraldusest 1997.—2011. aastal

Gümnaasiumi eesti keele riigieksam oli kirjandi vormis 1997.–2011. aastal. Kirjand pidi näitama gümnaasiumilõpetaja küpsust nii mõtlemises, maailmamõistmises kui ka keelekasutuses. Kirjandi kirjutamine aitab arendada arutlemisoskust ja kirjalikku eneseväljendust ning annab ettevalmistuse keeruliste tekstidega toimetulemiseks. (Lepajõe 2011: 38)

Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus (REKK) on oma kodulehel nimetanud riigieksamikirjandi kuus eesmärki.

1. Hinnata gümnaasiumi riiklikus õppekavas määratletud õpitulemuste saavutatust.
2. Anda koolile ning õpetajatele võimalus hinnata oma õpilaste õpitulemusi üleriigilisel taustal.
3. Suunata gümnaasiumi riigieksamite sisu ja vormi kaudu õppeprotsessi.
4. Siduda järjestikuseid haridusastmeid ja -tasemeid.
5. Välishindamise tulemuste põhjal kavandada ja teha muudatusi riiklikus õppekavas, õppekirjanduses, õpetajate täiendkoolituses, suunata vastavat arendustööd.
6. Ühitada gümnaasiumide lõpueksamid kõrgkoolide sisseastumiseksamitega.

(REKK)

Riigieksamikirjandi puhul hinnati nelja aspekti (sisu, õigekiri, stiil ja sõnavara ning ülesehitus ja vorm). Eksaminandi ülesanne oli kirjutada kuue astronoomilise tunni jooksul 600–800-sõnaline arutlev kirjand, milles esitas probleemi(d), analüüsis seda (neid), põhjendas oma väiteid ning tegi järeldused. Sellise sidusa arutluse puhul tuli kasutada ka kirjanduslikke allikaid, kusjuures kirjanduslike allikate all peeti silmas nii

ilukirjanduslikke, ajakirjanduslikke kui ka tarbetekste. Allikatele viitamine pidi ilmnema tekstist. (Lepajõe 2011: 39)

Õpilasel oli võimalik valida kümne kirjanditeema vahel. Teemad olid valitud kümnest rubriigist, esindatud olid ühiskonnaelu peamised valdkonnad, õpilane võis valida teema, mis vastas tema huvidele ning ettevalmistusele. Traditsiooniliselt on teemarubriike olnud kümme.

1. Eesti ja eestlased.
2. Eetika, moraal, religioon.
3. Haridus.
4. Inimene ja inimsuhted.
5. Inimene ja ühiskond: sotsiaalsuhted, majandus, ajalugu jm.
6. Keskkond, loodushoid.
7. Kultuur: keel, kirjandus, kujutav kunst, muusika, arhitektuur, teadus jm.
8. Meedia.
9. Rahvusvahelised suhted: ajalugu ja tänapäev.
10. Sport, harrastused, vaba aeg.

(REKK)

Alates 2008. aastast vormistati iga teema ülesandena. Õpilasele anti ette suunavaid kommentaare ja küsimusi, et aidata tal teemat lahti mõtestada. See andis õpilasele küll ette ühe võimaluse, kuidas konkreetsel teemal kirjutada ja mille üle arutleda, ent jäi oht, et õpilane peab ekslikult seda teed ainuõigeks. Tegelikult võis muidugi teemat mõtestada ka teisiti, nii, nagu õpilane seda mõistis. (Lepajõe 2011: 40)

2.2. Eesti keele 2011. aasta riigieksamist

2011. aastal toimus eesti keele riigieksam senisel kujul viimast korda. Küpsuskirjandit kirjutas 9594 abiturienti, neist 9566 põhieksamil ning 28 lisaeksamil. Eksami analüüsil on arvesse võetud vaid põhieksamil kirjutatud õpilaste tulemusi. (REKK)

Keskmine punktisumma oli 59,28. Kõige kõrgem keskmine punktisumma oli Tartumaa õpilastel (63,97), üle keskmise punktisumma saavutasid ka Saaremaa (61,41), Hiiumaa (60,27) ja Raplamaa (60,16) õppurid. Riigi keskmisele tulemusele jõudsid üsna lähedale ka Harjumaa (59,24) õpilased. Kõige kesisemaks jäi Põlvamaa abiturientide tulemus, selle maakonna õpilaste keskmiseks punktisummaks jäi 53,03. (REKK)

Parima tulemuse saavutasid suurlinnakoolide õpilased (keskmine punktisumma 63,71), kõige nõrgemaks jäi teeninduspiirkonnata koolide tulemus (55,73). Gümnaasiumilõpetajate keskmine tulemus oli 60,69 punkti, kutseõppeasutuse lõpetajate keskmine punktisumma oli 38,48. (REKK)

2011. aasta riigieksami teemad olid järgmised.

1. Minu Eesti.
2. Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele.
3. Ühiskonna arengu võti on haridus.
4. Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda. (Iiri vanasõna)
5. Igal ajal on oma nägu.
6. „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)
7. „Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel)
8. Kultuur meis ja meie ümber.
9. Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?
10. „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker)

Iga teema oli vormistatud ülesandena. Eksaminandidele oli antud käsitletav probleem ning suunavad küsimused. Õpilased pidid valima ühe teema ning kirjutama selle põhjal sidusa arutleva teksti, mille orienteeruv pikkus oli 600–800 sõna. Aega selleks oli kuus astronoomilist tundi. (REKK)

Lõpetajate seas oli kõige populaarsem 10. teema („Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse“ (Theodore Parker)), mille valis 20% kirjandikirjutajatest. Selle teema valinud õpilaste keskmine punktisumma oli 60,59. Palju kirjutati ka 2. teemal („Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“). Selle teema kasuks otsustas 19,05% lõpetajatest, nende keskmine tulemus oli 54,18 punkti. Need teemad võimaldasid

kirjutada isiklike kogemuste põhjal, samuti oli 10. teema puhul lihtne tuua näiteid kirjandusest. Sotsiaalmeedia teemal kirjutajad piirdusid üldjoontes pealiskaudsete juhtumite kirjeldamise ning inimsuhete mustvalge käsitlemisega, lisaks oli sellel teemal kirjutanud õpilastel väga nõrk õigekiri. (REKK)

12,85% eksaminandidest valis 4. teema („Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna)), nende keskmine tulemus oli 59,04 punkti. Veidi vähem, 11,3% õpilastest, valis 1. teema („Minu Eesti“), sellel teemal kirjutanud lõpetajate keskmine punktisumma oli 58,49. 4. teemal kirjutati peamiselt inimsuhete pealiskaudsusest, ent jäädi sealjuures liiga üldsõnaliseks ning pinnapealseks. 1. teema võimaldas end riigiga vahetult suhestada, kirjutada Eesti kordaminekutest ning puudustest enda silme läbi. Ka sel teemal kirjutajad tegid palju õigekirjavigu. (REKK)

10,43% õpilastest valis 6. teema („Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)), nende keskmine tulemus oli 58,9 punkti. 8,56% lõpetajatest kirjutas 3. teemal („Ühiskonna arengu võti on haridus“), nende lõpetajate keskmine punktisumma oli 54,65. Hariduse teemal kirjutamine valmistas õpilastele raskusi, sest ei osata näha probleeme distantstilt, vahetu suhe kooliga piirab õpilasi. (REKK)

Vähem valiti 9. teemat („Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“), sellel teemal kirjutas 6,53% eksaminandidest, nende keskmiseks tulemuseks kujunes 66,82 punkti. 7. teemal („Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel)) kirjutas 4,25% õpilastest, nende keskmine tulemus oli 62,37 punkti. Neid teemasid käsitleti põhjalikult ning süvitsi, seda näitavad ka kõrgeimad keskmised tulemused. (REKK)

Väga vähe valiti 8. teemat (Kultuur meis ja meie ümber“), selle teema kasuks otsustas 3,64% õpilastest, nende keskmine tulemus oli 61 punkti. Kõige vähem (3,39%) kirjutati aga 5. teemal („Igal ajal on oma nägu“), keskmiseks tulemuseks kujunes 58,81 punkti. (REKK) Õpilaste teemaeelistustest ja tulemustest annab ülevaate ka tabel 1. Tabeli eesotsas on populaarsemad teemad ja lõpus need teemad, millel kirjutati vähem.

Teema	Kirjutajaid (%)	Keskmine tulemus
10. „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse“ (Theodore Parker)	20	60,59
2. Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele	19,05	54,18
4. Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda. (Iiri vanasõna)	12,85	59,04
1. Minu Eesti	11,3	58,49
6. „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)	10,43	58,9
3. Ühiskonna arengu võti on haridus	8,56	54,65
9. Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?	6,53	66,82
7. „Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel)	4,25	62,37
8. Kultuur meis ja meie ümber	3,64	61
5. Igal ajal on oma nägu	3,39	58,81

Tabel 1. Õpilaste teemaeelistused ja keskmised tulemused.

Kui võrrelda tüdrukute ja poiste teemaeelistusi, siis noormehed kirjutasid peamiselt teemadel 2, 1, 10 ja 6; neiu seavastu teemadel 10, 4 ja 2. Tüdrukute keskmine tulemus oli 62,12, poistel aga 55,57. Tüdrukud olid paremad kõigis hinnatavates aspektides, ent kõige suurem lõhe oli õigekirja eest saadud punktides. (REKK)

Maksimumtulemuse sai 77 õpilast (0,8%), nendest 22 olid poisid ja 55 tüdrukud. Väga häid töid (üle 90 punkti) oli kokku 561. 164 õpilast (1,71%) said alla 20 punkti ehk ei sooritanud eksamit. (REKK)

3. Mõistemetafoorid 2011. aasta riigieksamikirjandites

3.1. Valimi andmed

Analüüsitavaks materjaliks olid 2011. aasta riigieksamikirjandid. Enne analüüsi juurde asumist oletati, et teema võib keelekasutust ja eelkõige kujundliku keele kasutamist mõjutada, seetõttu peeti oluliseks, et valimis oleks igast teemast võrdsel arvul töid. Analüüsi aluseks võeti igast teemast kümme juhuslikku tööd, kokku analüüsiti seega sada kirjandit.

Juhuslikku valimisse sattus tüdrukute töid pisut rohkem (vastavalt 54 ja 46). Valdav osa kirjandikirjutajatest õppis päevases õppes (82), üheksa tööd tuli kutseõppeasutustest, seitse lõpetajat õppis õhtuses või kaugõppes ning vaid kaks autorit kirjutas oma töö eksternina. Mõlemad eksternid olid poisid, ka kutseõppes oli poiste ülekaal (vastavalt kuus ja kolm). Õhtuses või kaugõppes õppinud kirjutajate hulgas oli kolm poissi ja neli tüdrukut. Päevases õppes oli samuti tüdrukuid märksa enam, 47 tüdrukut ja 35 poissi.

Tulemuste alusel saab jagada kirjandid kolme rühma: alumine 30%, keskmine ja ülemine 30%. Keskmisi ja kõrge tulemusega töid oli enam-vähem võrdselt (vastavalt 38 ja 35), kesisema tasemega kirjandeid pisut vähem (27).

Kehvema tulemusega tööde hulgas oli rohkem poiste kirjutatud tekste (16) ja tüdrukute seas oli kesisemaid kirjandeid 11. Keskmiste tööde puhul oli rohkem tüdrukute kirjandeid (21, poiste tekste 16). Heade tulemustega tööde autoriteks olid samuti peamiselt tüdrukud, nende kirjandeid oli selles grupis 21, poiste omi 14.

3.2. Töö käik

Analüüsitavad kirjandid loeti läbi kaks korda. Esimesel korral tutvus autor materjaliga ja tegi märkmeid, teisel korral otsis välja metafoorsed laused. Analüüsimiseks jäi 925 näitelauset, mis sedeldati ja süstematiseeriti. Tugevalt eristusid teekonna-, anuma- ja suunametafoorid. Alljärgnevalt on keelematerjali analüüsitud teemade ja mõistemetafooride kaupa. Näidetes on kasutatud muutmata kirjaipilti.

Analüüsitavast materjalist jäeti välja üldlevinud fraseoloogilised väljendid, tsiteeritud ja refereeritud väljendid, samuti need laused, milles oli metafoorsus tingitud kirjandi pealkirjast. Sellised väljendid ei näita õpilase keelekasutust ning olid selle töö seisukohalt üleliigsed.

3.3. Metafoorikasutus kirjanditeemade kaupa

Kõige rohkem metafoorseid lauseid oli 10. teema kirjandites (158), veidi vähem 1., 8., ja 4. teema tekstides (vastavalt 116, 108 ja 95). Kõige vähem kasutati metafoore 7. teemal kirjutades (kokku 53 metafoorset lauset). Metafoorsete lausete ja teema seotusest annab ülevaate tabel 2.

Metafoore kasutati kõige enam nende teemade puhul, mis võimaldasid kirjutada iseenda elust ja eesmärkidest, suhetest, kultuurist või kodumaast. Kõige rohkem mõistemetafoore oli samuti seotud inimese, elu ning eesmärkidega, nende mõistete kohta oli ka kõige rohkem erinevaid mõistemetafoore.

Teiste teemade puhul on vahe metafoorsete lausete esinemises suhteliselt väike. Niisiis tuleb välja, et kõik teemad ei soosi metafooride kasutamist ühtviisi. Metafoorset lähenemist soodustavad eelkõige need teemad, mis võimaldavad õpilasel lähtuda oma kogemusest ning end vastava probleemiga suhestada.

Teema	Metafoorseid lauseid kokku	Metafoorseid lauseid keskmiselt
1. teema (Minu Eesti.)	116	11,6
2. teema (Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele.)	72	7,2
3. teema (Ühiskonna arengu võti on haridus.)	87	8,7
4. teema (Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda. (Iiri vanasõna))	95	9,5
5. teema (Igal ajal on oma nägu.)	75	7,5
6. teema („Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))	82	8,2
7. teema („Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel))	53	5,3
8. teema (Kultuur meis ja meie ümber.)	108	10,8
9. teema (Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)	79	7,9
10. teema („Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse. (Theodore Parker))	158	15,8
Kokku	925	9,25

Tabel 2. Metafoorsete lausete esinemine teemade kaupa.

3.4. Tulemused mõistemetafooride kaupa

Analüüsitavatest kirjanditest leiti kokku 145 erinevat mõistemetafoori, neist 94 esinesid alla viie korra, neist omakorda 50 esines vaid ühe korra. Selliste üksikute metafooride puhul ei maksa üldistusi teha, ent õpilaste keelekasutuse ning maailmatunnetuse mitmekesisust iseloomustavad nad küll.

5–10 korda esinevaid mõistemetafoore oli 34 ning neid, mis esinesid üle 10 korra, oli 17. Need metafoorid annavad võimaluse üldistuste tegemiseks. Järgnevalt on välja toodud need mõistemetafoorid, mille põhjal saab teha üldisemaid järeldusi.

3.4.1. Olemis- ja liigendusmetafoorid

Olemis- ja liigendusmetafoorid on kokku võetud, et anda ühe nähtuse või objektiga seotud metafooridest parem ülevaade.

Elu

Elu kohta oli kõige rohkem erinevaid mõistemetafoore, kokku 18. Eriti ülekaalukalt tõusis esile ELU ON TEEKOND, mida kasutati 229 korral. Elu-metafoore leidis enim 10., 6. ja 4. teema kirjandites. Selline tulemus on ootuspärane, kuna need teemad võimaldasidki elu üle mõtiskleda. Tegelikult oli elust kirjutatud iga pealkirja all, seega on elu, selle mõte ning eesmärgid gümnaasiumilõpetajale igati lähedased teemad.

ELU ON TEEKOND

Seda mõistemetafoori kasutati kõige rohkem.

Elu võib võrrelda teekonnaga, mis on jagatud erinevateks etappideks. Need etapid tähistavad perioode inimese elus. Eluteed võib läbida hüpates, joostes, jalutades; see tee võib minna üles- või allamäge, olla konarlik või sile. Mõni inimene läbib oma eluteed üksinda, teine koos kaaslastega. Mööda eluteed on võimalik liikuda vaid edasi, tagasi pöörduda pole võimalik. Sellel teekonnal satutakse teelahkmetele ja ristteedele, mõnikord valitakse sellistel puhkudel õige tee, ent mitte alati. Mõnikord kaob siht, kaldutakse teelt kõrvale või satutakse ummikusse. Elus püstitatavaid eesmärgi võib käsitleda verstapostidena või teekonna sihtpunktidena (Õim 2006: 82). Meie elutee jätkub ka pärast surma. Sellisel juhul rändavad küll ainult hinged, seetõttu saab hinge ajalis-ruumiliselt käsitleda veelgi laiemalt kui inimese elu (Krikmann 2002).

Mõlemad raamatud jutustasid inimestest, kes olid oma elus kaotanud sihi ning hiljem leidsid oma tee tagasi. (710075, 9. teema)

Samas polegi tarvis kalduda alati turvaliste ja trendikate otsuste rajale ning loota ümberseisvate pidevale heakskiidule. (340056, 6. teema)

Elu väärtuse ja mõtte otsingul võime sattuda nagu kõrbetormidesse, kus vahelduvad üha säravamad miraažid. (992109, 4. teema)

Koos hea sõbraga minnakse kas või läbi tule. (661130, 4. teema)

*Maapealne elu on vaid ettevalmistus **pääsemaks pärast surma taevasse.*** (661130, 4. teema)

***Sammume agaralt**, silmad edu ja rikkuse järgi põlemas, **ning isekalt astume üle** kõigi armastatute peade, purustades kõik sidemed, suhted, **trambime** mälestustel, kuni **lõpuks jõuamegi tippu** ning **seisame seal** täiesti üksinda. (661130, 4. teema)*

*Tal puudub oskus elada oma elu ja leida **õige suund ristmikul.*** (421058, 10. teema)

*Probleem seisneb vaid selles, et nad ei tea **millises suunas minna.*** (431116, 10. teema)

*Me **suundume sinna**, kuhu püüdleme **ega kaldu rajalt kõrvale.*** (593050, 10. teema)

*Andres jõudis küll lõpuks **õigele tee**le, kuid selleks pidi Krõõt oma elu andma. (593050, 10. teema)*

*Hiljem pakub Mefistofeles Faustile kõike seda, mida ta hing ihaldab, saades vastutasuks selle, et **pärast surma läheb** Faust Mefistofelesele põrgusse teenriks. (593050, 10. teema)*

***Järgmine etapp** inimeste eetilisel ja moraalsel **allakäigul** on ilmselt tööstusrevolutsioon koos suurlinnade tekkega. (032214, 5. teema)*

*Üksteisele toetamine annab **eluteele** palju jõudu ning aitab rasketest olukordadest kergemini **välja tulla.*** (992109, 4. teema)

Inimese elus on üheks oluliseks perioodiks kindlasti hariduse omandamine. Ka haridust võib võrrelda teekonnaga, millel on samuti oma kõrvalteed ja takistused. Erinevalt eluteest on haridusteed võimalik pooleli jätta ning kunagi tulevikus jätkata.

*Infotehnoloogias on samas näide ka sellest, kuidas **haridus ei jõua paraku järele** tehnika arengule. (771090, 3. teema)*

Kuhu jõuavad** hariduseta haritud inimesed? Minu arvamust mööda enamasti **mitte kuhugi. (520033, 3. teema)

*Nende peale, kel **haridustee** millegi pärast pooleli on jäänud, vaadatakse viltu. (520033, 3. teema)*

*Läbida kaksteist aastat **kooliteed**, millele lisanduvad eksamid. (503017, 10. teema)*

Oma elu võivad elada ka riigid. Needki läbivad käänulise ja valikuterohke elutee. Ka terved riigid või ka riikide rühmad võivad seista ristteel või teelahkmel.

*Eesti **seisab muutuste lävel.*** (520062, 1. teema)

*EL-i rahadega oleme ehitanud nii mõnedki maanteed ning ehk just tänu NATO-le ei ole Venemaa julgenud meie iseseisvuse **taasvõtmiseks samme astuda**. (623070, 4. teema)*

*Eesti on teinud taasiseseisva riigina tubli **arenguhüppe**. (993207, 1. teema)*

*Eesti teeb **ühe sammu korraga**. (993207, 1. teema)*

*Pärast Nõukogude Liidu lagunemist 1911. aastal hakkasid endised liiduvabariigid **liikuma erinevat teed pidi**. (981057, 1. teema)*

*Eestis on vaja **uut kurssi**, praegune valitsemine on liialt majandusele baseeruv. (932078, 1. teema)*

ELU ON JÕGI

Inimese elutee võib kulgeda ka mööda vett. Elu saab kujutleda jõena, mis omasoodu voolab. Me võime minna vooluga kaasa või ujuda vastuvoolu, püsida pinnal või minna põhja ja sootuks uppuda.

*Meil oleks nüüd lüpsjana kindel ja tasuv töökoht erinevalt paljudest teistest **vooluga kaasa läinutest**. (340056, 6. teema)*

*Kokkuvõtteks võin öelda, et kindlasti on Minu Eestil väga palju arenguruumi, aga me areneme koguaeg, mitte ei seisa paigal **ega lange põhja**. (850067, 1. teema)*

ELU ON RAAMAT

Elu võib käsitleda hoopis raamatuna ning erinevaid eluetappe peatükkidena. Mõistemetafoori ELU ON TEEKOND puhul on iseloomulik, et teelt on küll võimalik kõrvale kalduda või mööda vale teed sammuda, ent tagasi pöördumine osutub võimatuks. Sama võib täheldada ka metafoori ELU ON RAAMAT puhul. Inimese eluraamatut saab lugeda vaid ühe korra, otsast lõpuni. Segaseks jäänud peatüki juurde pole võimalik tagasi pöörduda, ammugi siis veel terve raamatu lugemist uuesti alustada.

*Eluraamatul ei ole **kordustrükki**, peame alati olema valmis üksteist toetama. (992115, 4. teema)*

*Meile on antud vabadus **kirjutada enese eluraamat**. (992142, 10. teema)*

Eluraamatu sisukus oleneb otsustest, mis me enda õnne ja heaolu nimel teeme. (992142, 10. teema)

Eesmärkide poole liikudes tuleb armastada igat päeva, minutit ja sekundit sellest, sest kokkuvõttes annab see elule tähenduse ja eluraamatule sisu. (992142, 10. teema)

*Algselt on iga inimene John Locke arvates kui tabula rasa ehk **puhas leht**. Kuidas indiviid selle **täis kirjutab**, sõltub suurel määral temast endast. (450048, 9. teema)*

*Inimesed soovisid uuesti üles ehitada oma kodud ja alustada elu uuel **puhtalt lehelt**. (263043, 5. teema)*

*Kus on jäänud puudu sõnadest ja kirjast, seal on appi tulnud kunst. Sel on olnud tähtis roll inimeste tõekspidamiste kujunemisel ning **elu illustreerimisel**. (260197, 5. teema)*

ELU ON NÄITEMÄNG

Inimese elu on näitemäng, mille stsenaarium on küll osaliselt ette kirjutatud, kuid mida saab improviseerides ise muuta. Igäihel on enda elu näitemängus loomulikult peaosas, kuid kõrvalosi mängivad lisaks kaaslastele, sõpradele ja perekonnale ka erinevad nähtused ja objektid, millega inimene oma elus kokku puutub.

*Sotsiaalmeedia **mängib kindlasti olulist rolli** inimsuhetes. (582131, 2. teema)*

*Haridusel on **suur roll** ühiskonna arengus, kuid ühiskond areneb ka siis, kui kõik selle liikmed ei ole kõrgelt haritud. (453046, 3. teema)*

*Paratamatult aga on raske jääda alati mõistusetasandile, tavaliselt kaasame **mängu** ka tunded. (733035, 9. teema)*

ELU ON MEDAL

Elu on nagu medal, mille üks külg on särav, ent teine pool tuhm ja kole. Medali säravam pool on positiivne, kuid aeg-ajalt tuletab elu ka enda pahupoolt meelde.

*Meedial on mõlemat, **nii halbu kui häid külgi**. (992091, 2. teema)*

***Igal asjal on kaks poolt** ning sotsiaalsõrgustikud on kasulikud nendele, kes on ehk liiga arad selleks, et oma arvamust kõva häälega välja öelda. (941048, 2. teema)*

*Olen kindel, et see teos on avardanud paljude inimeste maailmapilti, muutnud neid paremaks, sest autor on pannud lugejat mõtlema **elu tähtsama poole üle**, Oma Loo ja armastuse üle. (812120, 9. teema)*

*Kui võtta näiteks Fjodor Dostojevski "Kuritöö ja karistus", siis see teos näitab meile **elu pahemat poolt**. (812120, 9. teema)*

ELU ON ANUM

Elu võib kujutleda ka anuma või mahutina. Iga inimene saab ise valida, kas täidab oma elu positiivsuse või negatiivsusega. Oma elu sisu saab mõjutada käitumise ja mõtetega. Samas on elu sisemusse peidetud ka üllatusi, mis tulevad ilmsiks kõige ootamatul hetkel.

*Üksteisele tuge pakkudes **on elu täis väärtusi ja õnnestumisi.** (992115, 4. teema)*

*Sünni ja surma vahele jäävat ajavahemikku on igal inimesel õigus **sisustada just talle sobival viisil.** (970206, 4. teema)*

*Jake'i sarnastel sõjast naasnud inimestel puudub siht elamiseks, ta elab unustamise nimel, **sisustades oma elu** seetõttu vaid meelemürkide ja meeletu pidutsemisega. (970206, 4. teema)*

Anumana saab kujutleda ka eluaega või aega üldiselt. Seda on võimalik täita erinevate tegevuste või hobidega.

*Lapsevanemad kasvatavad oma lapsi nii, et neil elus läheks hästi, nad hoolitsevad selle eest, et laps osaleks igasugustes ringides, et neil tekiksid hovid, **millega oma aega sisustada.** (300056, 4. teema)*

***Ajalugu on täis õpetussõnu** ja näiteid tulevikku nagu Teise maailmasõja koledused. (580060, 7. teema)*

***Ajaloo keerdkäikudesse**, kiviajast tänapäeva, **mahub** väga palju sündmusi, mis on inimkonda muutnud paremuse või halvemuse poole. (282206, 8. teema)*

ELU ON ANDJA

Elu annab inimestele positiivseid ja negatiivseid võimalusi. Andmisviis võib varieeruda, ta võib oma kingituse või katsumuse veeretada, pakkuda, ulatada, saata või toimetada mingil muul moel adressaadini. Elu ei anna kunagi kõike korraga kätte, vaid hoiab alati midagi veel varuks.

*Kuid sellises olukorras peab jääma lootus, et **elu veeretab selle vastutasu mingil muul heal moel meieni.** (992115, 4. teema)*

*Teineteist toetades **on lihtsam võtta elult vastu, mida tal meile pakkuda on.** (992115, 4. teema)*

Kuigi elul on meile palju erinevaid katsumusi varuks, tuleme nendega enamasti teiste toel kindlasti toime, kui mitte üksi. (931013, 4. teema)
Valusatest hoopidest, mida elu talle saadab, saab Rudy üle huumori abil. (421058, 10. teema)

Eesmärk

Eesmärkide kohta eristus viis mõistemetafoori. Kõige rohkem kasutati neid 10. teema puhul, mis lubaski käsitleda erinevaid eesmärke, nende vajalikkust ning saavutamisvõimalusi.

EESMÄRK ON ANUM

Kui eesmärk seatakse, siis on see tühi anum. Selleks, et seatud eesmärki saavutada, peab selle anuma täitma. Vahel võib see täitumine olla ka iseeneslik, ent enamasti tuleb pingutada, et eesmärgi-anum täis saada.

Erinevate võtetega on võimalik muuta inimesi ning läbi selle ka täita oma eesmärk. (593050, 10. teema)
Seatud eesmärgid on mõeldud täitmiseks, kuid niimoodi, et sellest ikka kasu oleks rohkem kui kahju. (593050, 10. teema)
Sest kellele ei meeldiks tunda heaolutunnet mida pakub oma eesmärgi suurepärase täitmine olgu see siis suur või väike, sest terve elu koosneb tunnetest, ning see pakub jõudu ja põnevust edasi liikumiseks. (582161, 10. teema)

EESMÄRK ON VERSTAPOST

Püstitatud eesmärki võib käsitleda kui verstaposti, mille poole eluteel liigutakse. Kui ühe verstaposti on jõutud, siis hakatakse edasi järgmise poole pürgima.

Elu tähenduslikkus on seotud eesmärkidega, mis on juba saavutatud või alles püstitatakse. (982114, 10. teema)
Sellepärast püstitatud eesmärgid aitavad elul teha õigeid otsuseid. (593050, 10. teema)
On olukordi, kus lõppeesmärgi saavutamine on inimese jaoks nii oluline, et ta on valmis jätma kõik muu tagaplaanile ja isegi ohverdama oma elu. (982114, 10. teema)

EESMÄRK ON PEIDETUD OBJEKT

Mõnikord on keeruline selgusele jõuda, mis elus tähtis on, kuhu tahetakse liikuda või mida saavutada. Inimene ei tea, mis on tema eesmärk. Sellisel juhul tuleb see üles leida. Nii võibki mõista eesmärki kui peidetud objekti.

Tihti on eesmärki keeruline leida, aga tegevusetult seda ühte oodata on kasutu. (340069, 3. teema)

*Toetame ja abistame üksteist igapäevaselt, sest siis **leiame oma elu eesmärgi kindlasti üles.** (421058, 10. teema)*

Peidetud objektina võib käsitleda ka õnne ja üleüldiselt häid asju. Et kogeda elus midagi head, tuleb oma õnn üles leida.

*Terve elu **püüame leida** vastust sellele „lihtsale“ küsimusele. (421058, 10. teema)*

*Ma sain aru, et lihtsuses **peitub** jõud ja vägi. (926017, 9. teema)*

*Alles tagasi vaadates mõistsid poiss ja kuningas tõeliselt olulist – nende jaoks **peitus** õnn selles, mis oli neil koguaeg olemas. (733035, 9. teema)*

Aeg

Aja kohta leidus viis erinevat mõistemetafoori, millest enim leidsid kasutust AEG ON LIIKUV OBJEKT ning AEG ON RAHA. Aja metafoore kasutati peamiselt 5. teema puhul, mille juures sai arutleda, kuidas ajastud üksteisest erinevad.

AEG ON RAHA

Aega saab kaotada ja leida, seda on võimalik varuda või raisata. Aeg on inimeste jaoks väga väärtuslik, kaotatud aega ei ole võimalik kuidagi tagasi saada.

*Inimesed on **kaotanud väärt aega** oma elust, pidevalt internetiportaalides istumine röövib meilt tahet teha midagi kasulikku ja **leida aega** enda jaoks. (941048, 2. teema)*

*Meil ei ole vaja eraldi enam **aega varuda.** (941048, 2. teema)*

*Interneti vahendusel rääkimine aitab palju **aega kokku hoida.** (660161, 2. teema)*

Me oleme kõik võitnud asjatoimetustega aega, kuid see kulub kohe internetis olemise peale. (630034, 2. teema)

AEG ON LIIKUV OBJEKT

Nii, nagu inimesed liiguvad elus edasi, liigub ka aeg. Aja puhul iseloomustab liikumist ühesuunalisus, ta liigub ainult edasi, tagasi pöördumine on võimatu. Sellesse liikumisse on võimatu sekkuda, aja liikumise kulgu ega kiirust pole võimalik muuta. Samuti ei saa aega tagasi keerata. Inimesed püüavad ajaga kaasas käia, ent igaüks ei suuda ajaga sammu pidada ning mõned jäävad seetõttu ajast maha.

Kahjuks ei saa enam aega tagasi keerata, et lasta Andresel märgata pere tähtsust. (593050, 10. teema)

Iga aeg, mis tuleb, on omamoodi. (731068, 5. teema)

Nende toodud tavad tähistasid uue ajastu algust ning nagu praegugi, taheti ajaga kaasas käia. (501028, 5. teema)

Mida edasi aga aeg on veerenud seda enam on muutunud põhjused miks inimesed üksteise vastu pööravad. (591101, 7. teema)

Inimene

Inimese kohta võib välja tuua seitse erinevat mõistemetafoori, kui neile lisada ka erinevate organite, kehaosade ning inimhingega seotud metafoorid, siis võib välja tuua 22 erinevat mõistemetafoori, mis seostuvad vähemal või rohkemal määral inimesega. See, et inimese kohta on nii palju metafoore, on tegelikult ootuspärane. Kõige rohkem kirjutatakse iseendast ja üldiselt inimkonna negatiivsetest ja positiivsetest külgedest. Metafooride loomiselgi võtab inimene esmalt allikaks iseenda keha.

Inimesega seotud metafoore leidis enim 5. ja 8. teema puhul. Teistest enam kerkis esile INIMENE ON ANUM, mida leidis 44 korral. Anuma-metafoorid leidsid laialdast kasutust ka seoses inimese organitega.

INIMENE ON ANUM

Inimesed on täidetud mitmesuguste soovide, unistuste, mõtete ja emotsioonidega. Lisaks on võimalik selle anuma sees elada hoopis teisiti kui päriselt. Täpsemalt öeldes on inimene kinnine anum, mille sisu on üldjuhul teiste eest varjatud, kuid turvalises keskkonnas see anum avaneb ja jagab oma sisu ka lähedastega.

*Ema kehast väljudes ei ole me veel isiksused, vaid **nagu suured anumad**, mille kuju pikema aja vältel voolivad ning sisu täidavad vanemad, sõbrad ja lähedased. (661130, 4. teema)*

***Minus ärkab justkui protestivaim**, kui õpetaja teatab mõnest kodutööst, mis tuleb taaskord interneti vahendusel teha. (421018, 6. teema)*

*Kui sisseastuja ei vasta ettenähtud nõuetele, aga tunneb tungi saada tantsijaks ja **temas on palju ideid**, siis ei tohiks ta takerduda. (340056, 6. teema)*

*Kultuur **täidab inimese inspiratsiooniga** ning ajendab teda uut kultuuri looma. (520039, 8. teema)*

*Meie ei tea täna, mida selle aja inimesed **sisimas läbi elasid**, kuid see, kuidas erinevad võimud mõjusid, on teada. (501028, 5. teema)*

*Me ei vaja hulgaliselt objekte enda ümber, aga veel enam kui oleme asjade üleküllusest kahjustatud, **kuhjub meisse metsikult vaimset jaburust**. (340056, 6. teema)*

*Kui on võime läbi ühe silmapilgu saada unustamatu kogemus, siis polegi tarvis **ahmida endasse** hunnikutes seikasid ning murtuid südameid.*

*Igatahes olen loetud raamatute pärast muutunud **maailmale avaneda püüdvaks nooreks inimeseks**. (340056, 6. teema)*

*Blogid muudavad samas inimese ka palju **avatumaks**. (581079, 2. teema)*

*Mina ise olen suhteliselt **kinnine inimene**. (660161, 2. teema)*

*Ainus võimalus oli vaikselt kannatada ja oludega kohaneda, seetõttu muutusid inimesed **kinnisemaks ja vaoshoitumaks**. (800066, 5. teema)*

HING ON ANUM

Inimesi saab kujutleda anumana, ent anumana saab kujutleda ka inimese hinge. Hinge täidavad eelkõige emotsioonid, ent sinna võivad pääseda ka teised inimesed. Mõnikord võib see anum olla ka täiesti tühi, kuid sellistel puhkudel asub inimene oma hinge taas täitma.

Hinge kui anumaga seostuvad selle põhi, alumine, pealmine ja tagumine pool. Hingepõhjas on teiste eest kiivalt varjatud asjad (*kõige sügavamas hingesopis oli kahetsus*), kui miski on hinge peal või hingel, siis see rõhub ja vajutab hinge (*seda pattu ma oma hingele ei võta*). Hinge taga hoiame asju varuks, reservis (*pole midagi hinge taga*). Kõik see, mis jääb aga hingest allapoole, ei kuulu enam mentaalse hulka (*hinge alla panema*). (Õim 2002: 133–134)

Maret jääb tugevaks, kui ei tunnista kahtlust oma hinges. (733035, 9. teema)

Kõik toimunu jätab rahva hinge jäljed. (430128, 7. teema)

Kirjandusteoseid lugedes saame teada, mis sünnib teiste inimeste hinges, kui nende ideaalne elu ühel päeval puruneb. (661073, 9. teema)

Halvad mälestused ja kogemused tekitavad lapse hinge üleliigset viha. (992142, 10. teema)

Siiski avavad inimesed sellega teistele tee oma hinge ja mõttemaailma. (581079, 2. teema)

Ma olen mõelnud, miks see tunne tekib ja mulle tundub, et tegelikult valitseb neil hetkedel meie hinges tühimik, ning selle täitmiseks ei leia me muud võimalust, kui osta omale mõni riideese või uus küünelakk. (421018, 6. teema)

Tuntud kirjanikud, kes toona istutasid eestlaste hinge lootuseseemne, mis kasvas aastakümneid, kuni teda korralikult edasi arendati ja kasteti. (182089, 8. teema)

Hoides sihti silme ees, aitab see püsida õigetel radadel, juhatades eluteel ning andes mõtte, ilma selleta oleks inimene sisutühi, sest unistused täidavad hinge aardelaeka. (693064, 10. teema)

SÜDA ON ANUM

Inimese organeid, eelkõige südant, käsitletakse samuti teatud sorti anumana. Südames hoiavad inimesed sellist informatsiooni, mida teistele ei julgeta või ei soovita avaldada. Süda võib endas peita arvamusi, tundeid, lootusi või teisi inimesi. Nagu hingeski võib ka südames valitseda tühjus.

Sellest hoolimata olgu mis ajastu tahes on inimesed väga töökad ja südamepõhjas teavad kõik, et nad on võimelised pidutsema samamoodi nagu tehti seda kunagi. (470013, 5. teema)

*Valitsejad müüriavad end ajaga aina enam kinni, kandes rinnas demokraatia silti, kuid **südames** püüdleval oligarhia poole. (431089, 7. teema)*

*Kuigi Tatjana tundus Peterburis Oneginile kõrk, siis **südames** ta armastas teada, vaatamata Onegini varasemale käitumisele, mis ei vastanud Tatjana avaldustele. (999077, 9. teema)*

***Tühja koha südames täidab usk** - soov ja veendumus tõestada oma veendumust. (733035, 9. teema)*

*Sest pere on see, mis kestab igavesti sinu **südames**. (593050, 10. Teema)*

***Südames ma usun**, et iga inimene soovib oma hinges olla vaba materiaalsest elust ning ta teab, et tal on palju elutuid kehasid, mida ta ei vaja. (421018, 6. teema)*

*Kultuurist saadud elamus võib **südame ja hinge täita** pikaks ajaks õnnetundega. (731058, 8. teema)*

*Nipernaadi sõnades peitus suur jõud, et naiste mõistust hävitada ja **südametes tormi teha**. (992142, 10. teema)*

PEA ON ANUM

Inimese pea sisaldab eelkõige mõtteid. See on ka loogiline kujutlus, asub ju aju kui mõtlemiskeskuski peas. Inimene suudab oma peas teatud situatsioone läbi viia enne, kui ta neid tegevusi tegelikult korda saatma asub.

*Sõbrad on need, kes pühivad ära **totraid mõtteid peast** abivajaval inimesel ning nad aitavad nii, kuidas suudavad. (300056, 4. teema)*

*Nad kipuvad kaua mõtisklema enda valiku üle, **mängivad peas läbi** mitmeid täiuslikke situatsioone ning lõppkokkuvõttes ei tea enam, milline on see ainus ja õige nende jaoks. (340056, 6. teema)*

*Uued värsked **ideed ja eesmärgid peas** on alati head! (703077, 6. teema)*

INIMENE ON SAVI, ELU ON SKULPTOR

Inimest voolivad ja kujundavad teised inimesed, kellega ta elus kokku puutub, aga ka sündmused, kunstiteosed ja erinevad väärtused. Elu voolib inimest pidevalt ning vajutab temasse aina uusi jälgi ning mustreid.

*Tuleb vaid oodata ja vaadata milliseks **aeg inimest edasi kujundab**. (982082, 5. teema)*

*Lääne kultuuriruumis on põhihariduse saanud inimene oma teadmiste poolest **enam-vähem valmis "vormitud" kodanik**. (580071, 3. teema)*

Alates igapäevasest lehe lugemisest kuni ilukirjanduseni, jätab iga artikkel, iga raamat koos oma tegelaskonna ja sündmustega, jälje minu maailmatunnetusele. (982138, 9. teema)

Usulised tõekspidamised on vorminud rahvaste väärtushinnanguid ja eluviise. (502039, 7. teema)

INIMENE ON TAIM

Inimesed kasvavad nagu taimedki. Nende juured on kodukohas, nooruses puhketakse õige nagu lilled ja puud kevadel ning närtsitakse, kui ei saada piisavalt eluks vajalikke toitaineid.

*Me keha saab ilma hakkama, kuid vaim ja anima **närbuksid** selleta. (562035, 8. teema)*

*Paistab, et igas kultuurielu vallas toimub mugavdamine ja lihtsustamine, muutmaks kultuur kätte- ja arusaadavaks **heaoluühiskonnas võrsunud kodanikule**. (562035, 8. teema)*

*Kõik teavad kui suur roll oli tal Eesti riigi loomisel ning olen uhke, et **minu juured** pärinevad samast kohast, kus ajaloolisel mehel - Jaan Poskal. (630032, 3. teema)*

*Perekonnatasandil võib juhtuda, et mõned lapsevanemad suruvad oma **võsukestele** peale enda täitumata unistusi või soove, tehes need lapse omadeks. (421058, 10. teema)*

*Ma olin nagu **puuküljest lahti rebitud leht**. (926017, 9. teema)*

INIMENE ON MASIN

Inimest võiks võrrelda ka masinaga. Kui ta töötab liiga suurel võimsusel ega saa vajalikul määral taastuda, siis ta põleb läbi või läheb rikki. Kui inimene kaotab oma tunded, siis ta ongi justkui robot.

*Inimene on muutunud justkui **robotiks**, kel puuduvad tunded ning kes rabab tööd teha, samuti ei tundu võimatuna, kui edasise evolutsiooni käigus areneks inimesest töötegemise eesmärgiga **masinlik olevus**. (421018, 6. teema)*

*Kas aga on võimalik vaimne areng keskkonnas, kus geenidest räägitakse, kui mobiiltelefoni osadest ning järelikult kõneldakse ka **inimesest kui masinast**. (580060, 7. teema)*

*Tuleks vältida olukorda, kus koolitunnis on nii õpilased kui ka õpetaja väsinud ja **läbi põlenud**, sest vastasel juhul ei saa loomingulisust soosivast keskkonnast rääkida. (771090, 3. teema)*

*Võib ennustada seda, et mida aastad edasi seda enam muutume me ise **robotiteks** arvutite taga ja ei tee enam virtuaalsel ja reaalsel elul vahet. (941048, 2. teema)*

INIMENE KOOSNEB VÄIKESTEST OSADEST

Masin koosneb erinevatest osadest, et see masin korralikult töotaks, peavad kõik osad paigas ja töökorras olema. Nii ka inimese puhul. Ta ei ole tervik, kui mõni osa on puudu, ent suudab vajalikud toimetused siiski ära teha. Kriisiolukorras suudab aga inimene kõik vajalikud osad kokku koguda ning laitmatult töötada.

*Õnnelik inimene on see, kes teisi aidates **ei kaota osakest endast, vaid saab osakese endale juurde**. (992142, 10. teema)*

*Teame seda, et igale inimesele meeldib oma **meelt lahutada**. (530030, 10. teema)*

*Need on headeks näideteks tüüpilisest eestlaslikust käitumisest, kus millegi suure häiriva korral **võetakse end kokku ühtseks**. (932108, 8. teema)*

*Kindlasti kaasnevad sellega omad ohud nagu on seda hüperseksualiseeritud reklaamid, aga internet pigem **liidab inimesi omavahel ühtseks tervikuks, kui lahutab**. (673096, 2. teema)*

INIMENE ON HABRAS ESE

Inimene on väga õrn, raske koorma all võib ta murduda või lausa kildudeks puruneda. Selline purunemine ei ole aga lõplik, kui tarvis, siis suudab inimene end jälle ühtseks tervikuks koguda.

*Herta Müller hakkas kirjutama, **et mitte katki minna**. (380054, 8. teema)*

*Ühiskonnas, kus pidevalt midagi nõutakse on loomulik, et vahel ebaõnnestutakse, **murdutakse**. (982138, 9. teema)*

*Romaan "Hingamise kiige", mille tegevus peamiselt Nõukogude töölaagris aset leiab, kujutab **inimese lagunemist** "puhastatud" kultuuriga maal. (380054, 8. teema)*

*Sündmused võivad mööda nagu filmis või puhkusereisil, sõdagi, näiteks filmis "Valss Bashiriga" suudab sõdur jääda pealtvaatajaks - käsutäitjaks **murdumispunktini**. (380054, 8. teema)*

Suhe

Kõikvõimalikest suhetest kirjutati üllatavalt vähe. Kui kokku võtta suhe üldiselt, armastus- ja sõprussuhe, siis nende kirjeldamiseks tuli õpilaste kirjanditest välja viis mõistemetafoori. Peamiselt esines SUHE ON TEEKOND, ent ka SUHE ON HABRAS ESE tuli esile teistest enam. Kõige rohkem esines suhtega seonduvaid metafoore 4. teema puhul.

SUHE ON HABRAS ESE

Kõikvõimalikke sõprus-, armu-, töö- või peresuhteid võib võrrelda kergesti purunevate esemetega. Kui suhet korralikult ei hoita, siis see laguneb, kilde uuesti kokku kleepida on aga väga keeruline. Suhet saavad lõhkuda ka kõrvalised isikud.

*Tööstusrevolutsiooni ajal võis märgata liiderlike eluviiside pisut laialdasemat levikut ning **abielude purunemist**. (032210, 5. teema)*

*Hea näide on Theodore Dreiseri „Õde Carrie”, kus peategelane, noor naisterahvas, **lõhub ühe pealtnäha tugeva abielu**, saab mehe abil tuntuks ning heale elujärjele ning viskab mehe, kui too töö kaotab, lõpuks tänavale. (032210, 5. teema)*

***Sidemed ülejäänud ühiskonnaga katkevad** ning elatakse omaenda väikeses maailmas, üksinda. (661130, 4. teema)*

***Kõige kindlam sõprus** on see, mis peab vastu erimeelsustele ja **ei lagune**. (443054, 4. teema)*

SUHE ON TEEKOND

Kõikvõimalikku arenevat saab kujutleda teekonnanana. Suhtel on algus, arengufaas ja ükskord ka lõpp. Nii on ka suhe meie kujutluses teekond, mida läbitakse koos.

*Ja kui juhtub, et **suhe jookseb lõrri**, tulevad sõbrad neile appi. (300056, 4. teema)*

*Kuna kallimatele on räägitud kõige suurimad hirmud, püstitatud eesmärgid ja unistused, mida soovitakse täide viia ning **armastatu toetab teist igal sammul**. (300056, 4. teema)*

Kultuur

Kultuur on ainus laiem valdkond, mille kohta leidus mõistemetafoore vaid ühe teema kirjanditest. 8. teema võimaldas arutleda kultuuri olemuse üle ning vaid sel teemal kirjutatud töödest võis leida kultuuri metafoore. See on mainimist väärt tulemus, sest kultuuri oleks saanud mainida ka teiste teemade puhul, eeskätt 9. teema, mis käsitles kirjandust. Suuremalt jaolt nähakse kultuuri kui ressursi.

KULTUUR KOOSNEB VÄIKESTEST OSADEST

Kultuuri on keeruline defineerida, selle muudavad tervikuks paljud aspektid. Kultuuri hulka kuuluvad erinevad kunstivaldkonnad, kombed, tavad, aga ka inimesed.

*Mänge vaatavad mitmed tuhanded inimesed televiisorist ja meie saame olla **osake kultuurist**. (051026, 8. teema)*

*Teadmised, oskused on **osake kultuurist**. (051026, 8. teema)*

***Kultuur koosneb** mitmetest valdkondadest nagu kunst, muusika, kirjandus, filmikunst ning peale nende veel paljudest teistest kultuuri juurde kuuluvatest ja ühiskonda iseloomustavatest nähtustest, mida läbi aja on vorminud ajalugu. (282206, 8. teema)*

KULTUUR ON RESSURSS

Noored väärtustavad kultuuri ja näevad selles suurt rikkust, mida tuleb hoida. Kultuur on varandus, mis muudab meie ühiskonna paremaks.

*Kas tõesti ei oska eestlased hinnata oma **kultuurilist varandust** või pelgame, et me pole piisavalt tasemel, et võistelda välismaa konkurentidega. (182089, 8. teema)*

***Kultuur meis ja meie ümber rikastab ühiskonda**, milles me elame. (182089, 8. teema)*

*Võimalusel panna ennast proovile ning anda oma panus meie **kultuurivaramusse**. (182089, 8. teema)*

KULTUUR ON TOODE

Kultuur on toode, mille omapära seisneb selles, et seda võib luua inimene, kuid ta võib ka ise tekkida ja ennast juurde toota, sel moel kasvada.

*Kunst on kultuuri geen, mis **iseenast alati taastoodab** ja niiviisi kultuuri kasvatab, ainsat keskkonda, kus inimese vaim ja hing saavad olla täiesti vabad. (731058, 8. teema)*

***Kultuurinähtusi luues**, kannavad nad neid ka edasi. (520039, 8. teema)*

Loodus

Loodusest kirjutati 5. ja 6. teema all. Need teemad võimaldasid kirjutada loodushoiust, looduse säästmisest ning loodusvarade mõttetust raiskamisest, mistõttu on ootuspärane, et eristus mõistemetafoor LOODUS ON PIIRATUD RESSURSS.

LOODUS ON PIIRATUD RESSURSS

Loodus on suur varandus, ent seda raisatakse mõtlematult. Loodus on ressurss, mida ei saa uuesti toota, seda ei teki iseenesest juurde. Seetõttu tuleb loodusvarasid kasutada otstarbekalt ning säästlikult. Loodus on suur rikkus, ent seda ei osata väärtustada.

*Selle talletamine füüsiliselt, aga nõuab suurel hulgal **maavarasi**, mida saab ka palju otstarbekamalt kasutada. (993257, 6. teema)*

*Arvatavasti on see mõeldud tarbijate meelitamiseks, kuid mõelda võiks ka **looduse piiratud ressurssidele**. (303038, 6. teema)*

*Eestlased olid metsarahvana truud **loodusest tulenevatele väärtustele**. (501028, 5. teema)*

Sõna

Sõnade puhul kasutati vaid anuma-metafoori. Neid leidis peaaesjalikult 3. ja 9. teema kirjandites, mille puhul õpilased mõtisklesid hariduse ja kirjanduse üle.

SÕNA ON ANUM

Sõnad võivad olla sisutud, tühjad, aga enamasti sisaldavad nad endas palju informatsiooni. Sõnades võib olla peidus ka positiivsust, negatiivsust või erinevaid emotsioone.

Lõppude lõpuks pole kultuursus tühi sõnakõlks, millega näidata üleolekut, vaid heaolu meis endis ja meie ümber. (562035, 8. teema)

Neis sõnades võib liigset pessimismi täheldada, aga tõetera on olemas. (450048, 9. teema)

Seda mõtet silmas pidades, proovin ma tühje lubadusi mitte lausuda ja mõistan, et antud lubadus, ka heatahtlik, on nagu võlg. (982138, 9. teema)

LUGU ON ANUM

Kui sõnu saab käsitleda anumatena, siis moodustavad anuma ka sõnade kogumid ehk laused ja lood. Lood võivad olla sisutühjad või täis erinevaid emotsioone, kujundeid, märke.

See lugu on täis kannatusi, kuid lõpuks üksteist leides, muutub nende elu õnnelikuks. (661073, 9. teema)

Emotsioon

Emotsioonide kohta oli viis erinevat mõistemetafoori. Esile kerkis EMOTSIOON ON ANUM. Peamiselt kirjutati hirmu ja vihaga seotud metafoore, neid leidis kõige rohkem 2. ja 7. teema kirjandites.

EMOTSIOON ON ANUM

Emotsioon on anum, milles tavaliselt on selle emotsiooni kogeja. Sellesse anumasse võib jääda pikemaks või lühemaks ajaks. Kui tegemist on negatiivse emotsiooniga, siis on inimesel keeruline sealt omal jõul välja saada. Peale inimeste võivad emotsiooni-anumates olla ka erinevate situatsioonide põhjused, mis on tavaliselt sinna ära peidetud.

*Ei tasu **minna paanikasse** tühiste murede tõttu, vaid asjad korda seada või olukorraga leppida. (993159, 9. teema)*

*Alles hiljuti kaotasin ma oma isa, kellel oli vähk ja täna, natuke rohkem, kui kuu aega hiljem, pean ma kirjutama ühe tähtsaima kirjandi oma elus, **olles samal ajal veel ise suures masenduses**. (663023, 3. teema)*

*Teine põhjus, miks pööbel on nõus sõdadega, **peitub hirmus**. (431089, 7. teema)*

*Kui esimest korda loodi sellised interneti põhised suhtlusportaalid, siis **maailm sattus sellest nii suurde vaimustusse** ja see levis nagu tuli ümber maailma. (630034, 2. teema)*

*Nipernaadi oli mees, kes soovis naistele elus õnne pakkuda, kui õnn oli üürike, sest lahkudes jättis ta maha **tühje lootusi** hellitavad naised. (982138, 9. teema)*

Mõistus

Mõtteid, teadmisi ja aru käsitlevaid mõistemetafoore oli ühtekokku seitse. Peamiselt kasutati neid 3., 6. ja 8. teema juures. Neist esimene käsitles haridust, teine võimaldas arutleda selle üle, kas materiaalne rikkus on kõige tähtsam ning kolmanda puhul oli võimalik arutleda kultuuri tähtsuse üle. Enam kasutati mõistemetafoore TEADMISED ON TOIT ja MÕISTUS ON RESSURSS.

MÕISTUS ON RESSURSS

Arukust hinnatakse väga kõrgelt. Haritud ja tark inimene on lugupeetud ja austatud. Teadmised ja haridus on väga olulised, neid peetakse inimese suurimaks varanduseks, ka materiaalsest rikkusest olulisemaks. Vaimse rikkuse kogumiseks tuleb palju pingutada, ent kui see on saavutatud, siis seda varandust on raske röövida.

***Tarkus on inimese suurim vara** ja just selle pärast kirjutan hetkel kirjandit, mitte ei naudi väljas ilusat ilma. (666031, 3. teema)*

*Üldsegi arvan, et **vaimne rikkus** on olulisem, kuid alati me ei märka seda, sest materiaalsed objektid võivad meid pimestada. (421018, 6. teema)*

*Propageerida tuleb õppimist ja vajadusel mitmekordset õppimist, sest **tark inimene on väärtus**, mida on võimatu sõnadesse panna. (580071, 3. teema)*

TEADMISED ON TOIT

Inimese aju vajab vaimutoitu. Toitaineterikkaks vaimutoiduks on ilukirjandus ning kvaliteetne ajakirjandus. Ebatervislikuks rämpstoiduks võib aga pidada kollast ajakirjandus, kõmu-uudiseid ning liiga lihtsasti omandatavaid teadmisi.

Sellist nähtust võib nimetada "kürtoiduks" ajule, mis on küll rahuldustpakkuv, kuid pikemas perspektiivis ilmselt kaheldava väärtusega. (562035, 8. teema)

*Et asjad paremuse poole liiguks, on vaja kriitilise pilguga üle vaadata kogu meie **vaimne toidulaud** – ajalehed, televisioon, muusika, kirjandus, teater ja kõik muu. (032210, 5. teema)*

*Me vajame kultuuri, et **toita oma vaimu**. (182089, 8. teema)*

MÕTE ON ANUM

Mõtteid saab käsitleda üht kindlat laadi anumana. See anum on justkui lõks, inimesed jäävad sellesse kinni ega pääse enam välja. Väljapääs võib küll olemas olla, ent seda on väga keeruline leida.

*Mina usun, et tootmist saab vähendada, kuid see saab raske olema, sest inimene on **kinni mõttes**, et kõige tähtsam elus on omada raha. (421018, 6. teema)*

MÕTE ON LIIKUV OBJEKT

Mõtted võivad seista paigal või liikuda. Me võime neid ise mingile konkreetsele objektile suunata, ent mõnikord võivad mõtted ka iseenesest liikuda. See liikumine võib olla sihipärane või kaootiline.

*Suurest erutusevärinast haaratuna ma külma ei tunne ja **minu mõtted liiguvad kunstile ja kultuurile**. (731058, 8. teema)*

*Kui meie lähedasega juhtub midagi, **koonduvad meie mõtted** ainult tema peale. (443054, 4. teema)*

*Andrese **elumõte keerles**. (593050, 10. teema)*

Maailm

Maailmaga seotud metafoorid esinesid peamiselt 2., 4. ja 9. teema kirjandites. 2. teema puhul oli juttu virtuaalmaailmast, 9. teema puhul aga sellest maailmast, mis avaneb meile lugedes.

MAAILM KOOSNEB MITMEST MAAILMAST

Kirjanditest tuli välja, et maailm peidab endas veel palju väiksemaid maailmu. Virtuaalmaailm ja virtuaalreaalsus hakkavad juba muutuma tähtsamaks kui see aegruum, milles tegelikult elatakse. Põnev on see, et iga inimene elab justkui oma maailmas ning neist moodustub üks terviklik maailm. Erinevate maailmade vahel on võimalik liigelda, ent peab olema ettevaatlik, et mitte nende vahele kinni jääda.

Tekib imelik vastasseis argise, tuhmi maailma ja vaimselt ärksa, mõtleva maailma vahel. (993159, 9. teema)

Kirjanikud toovad meieni uue, aga tõepärase maailma. (661073, 9. teema)

Vahel ei suudetagi enam normaalse elurütmi juurde naasta ja jäädakse justkui kahe maailma vahele lõksu. (970206, 4. teema)

Toetamine on oluline nii üksikindiviidile kui ka maailmale tervikuna, me rikastame üksteise maailmaid ning läbi selle muutume tugevamaks ja lähedasemaks. (623070, 4. teema)

Interneti tuleb kasutada mõistlikult ja ei tohiks unustada, et peale virtuaalmaailma on veel olemas ka teine maailm, kus on samuti palju huvitavat. (951083, 2. teema)

MAAILM ON ANUM

Maailm on avatud anum, sellesse võib siseneda ja sellest saab lahkuda. Maailm on täidetud sündmuste, kogemuste, inimeste ja objektidega.

Rääkides kultuurinähtustest meie ümber võiksin loetleda bände, kunstnikke, filme ja kasvõi animesid, milledest paljud kuulnud pole ja mis teeks omakorda inimestel kultuurimaailma jälle kirjumaks ja mahukamaks. (932108, 8. teema)

Raamatuid lugedes siseneme sellesse maailma, mille kirjanik on meie jaoks üles ehitanud. (566040, 9. teema)

Maailm on täis ebaõnnestumisi, kuid me vajame nende ületamiseks lootust. (992109, 4. teema)
Jälgides kõrvalt oma kolmandas klassis õppivat tütar, kes on äsja enda jaoks avastanud suure ja laia internetimaailma, tahaks ma teda sealt rohkem välja saada. (660161, 2. teema)

Probleem

Probleemide kohta võis välja tuua neli erinevat mõistemetafoori, ent neist kaht esines vaid ühel korral. Korduma jäid PROBLEEM ON SÕDA ja PROBLEEM ON VASTANE. Neist esimest kasutati peamiselt 8. teema puhul ja teist 1. teema põhjal kirjutades.

PROBLEEM ON VASTANE

Probleem on midagi ebameeldivat, kui inimene satub mingisuguse probleemiga silmitsi, siis hakkab ta selle vastu võitlema. Selles võitluses võib tulla võitjaks, aga jääda ka kaotajaks, kui probleem teda liiga valusasti tabab. Seetõttu võib pidada probleemi vastaseks, kellega astutakse sõtta.

Peategelane Iisak asub võitlusse maaga, mis esialgu tundub võimatu väljakutsena. (992115, 4. teema)
Koos on parem võimalus raskustest võitu saada. (992115, 4. teema)
Raamatu peategelane Harry Halles on võitluses oma teise poolsusega, mis mõjutab teda ning ei lase tal rahus olla. (786049, 8. teema)
Mõlemad mehed on kui don Quijote'd, kes paratamatusega võitlevad. (590068, 7. teema)
Ülemaailmne majanduskriis tabas ka Eestit rängalt ning vahepeal levisid jutud krooni devalveerimisest. (520062, 1. teema)

Olukord

Olukordade kirjeldamiseks kasutati vaid anuma-metafoori. Seda ilmnes 17 korda, mis näitab selle mõistemetafoori laia levikut. Ka Lakoff ja Johnson käsitlevad olukordi just anumadena (Lakoff ja Johnson 2011: 64).

OLUKORD ON ANUM

Inimesed satuvad erinevatesse situatsioonidesse, keerulistest olukordadest üritatakse välja pääseda, meeldivates aga tuntakse end üsna rahulolevalt. Olukorrad on anumad, kuhu võivad sattuda inimesed, rahvad, riigid. Oluline on märkida, et sellesse anumasse sattumist on võimalik vältida, aga sinna ei saa meelega minna, see on pigem juhuslik kui kavandatav.

*Üksteise toetamine annab eluteele palju jõudu ning aitab **rasketest olukordadest kergemini välja tulla.** (992109, 4. teema)*

*Noormees **satub tihti ohtlikesse olukordadesse.** (710075, 9. teema)*

*Hetkel on asjad stabiliseerunud ja kõik kes buumi ajal said oma väiksema või suurema õppetunni kätte, need enam **sellesse probleemi ei satu.** (850067, 1. teema)*

*Ilma meediata oleksime **infopuuduses.** (992091, 2. teema)*

*Teemale lisas tähtsust see, et sellised inimesed ei suuda enda käitumist kontrollida ning **lõpetavad suurtes võlgades.** (203015, 6. teema)*

3.4.2. Suunametafoorid

Suunametafooride näol on tegemist surnud metafooridega. 720st surnud metafoorist 186 olid suunametafoorid, seega on mõistete kujuteldav ruumis paiknemine väga levinud. Peamiselt kasutati ülal-all vastandust.

HEA ON ÜLAL, HALB ON ALL

Kõige rohkem kasutati suunametafoori HALB ON ALL, mis võib iseloomustada õpilaste pessimistlikku maailmapilti, samas ei ole märgata seost selle metafoori kasutamise ja eksami tulemuste vahel. Seda metafoori kasutati kõigi teemade puhul, ent eriti 7. ja 10. teema puhul. ÜLAL ON HEA leidis kasutust enam 1., 10. ja 8. teema puhul.

Inimesed paigutavad kõik positiivse tinglikult kõrgemale ja negatiivse madalamale. Seda illustreerib kas või termomeeter, kus miinuskraadid on madalamad ja plusskraadid kõrgemal. Selline ülal-all paiknemine kantakse üle ka teistele valdkondadele. Kui HEA

ON ÜLAL, siis järelikult ka ÕNNELIK ON ÜLAL ning TERVIS ON ÜLAL. Me ihaldame kõrgemat staatust, paremat haridust ja head positsiooni ühiskonnas.

Sellise paigutuse füüsiliseks aluseks on inimese enda keha. Õnneliku ja tervena oleme püstises, väljasirutatud asendis, ent mure korral vajume kõssi. Ka haigus sunnib meid olema maadligi, pikali, all. (Lakoff ja Johnson 2011: 47) Samuti tuleb siin mängu metafooride süsteemsus, mõistemetafooride järgi paiknevad ülal kõik need asjad, mida inimene elus väärtustab: õnn, tervis, kontroll ja elu ise, seega paiknebki hea kõrgemal (Lakoff ja Johnson 2011: 49)

*See on nagu suur jäämägi, mille **tipp särab nagu kullapada**. Kuid jäämäe **jalam on meile varjatud**. (593050, 10. teema)*

*Me elame pidevalt ja väga kiiresti arenevas ühiskonnas, kus **eluredelil kaugele ja kõrgele jõudmiseks** on vaja pidevalt ennem omandatud teadmiste ja tarkuste rakendamist. (582161, 10. teema)*

*Eestit ootab helge tulevik, kui jääme endale kindlaks ning **suudame tõsta enda hariduse kvaliteeti**. (6660311, 3. teema)*

*Ühiskondlikus hierarhias **kõrgema positsiooni** saamine on ihaldusväärne. (660074, 7. teema)*

*Nii tekkisid esimesed vaimsed juhid ja **kõrgemad tsivilisatsioonid** Eufrati ning Tigriise kallastel. (430128, 7. teema)*

*Samas on kultuuri mõningane **allakäik** mõistetav, kui teatripilet maksab kinopiletist mitmeid kordi rohkem. (562035, 8. teema)*

*Õppinud on sellest vähesed, sest vihmametsad **langevad** üha kiiremini. (430128, 7. teema)*

*Kõik teame, et tegelikult said sakslased **alandava** kaotuse osaliseks. (563054, 7. teema)*

*Darwini teooria liikide tekkimisest põhjustas neegrite kiusamist, kuna arvati, et nemad on **madalamal** arengutasemel, kui valge inimene. (580060, 7. teema)*

ROHKEM ON ÜLAL, VÄHEM ON ALL

VÄHEM ON ALL esines peamiselt 1. teema kirjandites. Üldjuhul oli tegemist madalate palkade ning madala iibe kirjeldustega. Märgatavalt rohkem leidis õpilaste kirjandites aga suunametafoori ROHKEM ON ÜLAL. Seda metafoori oli samuti kõige rohkem 1. teema töödes. ROHKEM ja HEA on küll omavahel tihedalt seotud, kuid siin tuli välja

hoopis vastupidine tendents. VÄHEM ON ALL ja ROHKEM ON ÜLAL esinesid sageli koos – kirjutati kõrgetest hindadest ja madalatest palkadest. Seetõttu võib öelda, et kõrgust seostati hoopis negatiivsusega. See näitab, et Lakoffi ja Johnsoni teooria ei pea alati paika. Teiste teemade puhul seda vastuolu ei olnud.

ROHKEM ja HEA ning VÄHEM ja HALB on omavahel otseselt seotud. Inimesed arvavad, et rohkem asju ja raha toob neile parema elu. Seetõttu ka ROHKEM ON ÜLAL, VÄHEM ON ALL, nagu on hea ja halva paigutus samal skaalal. Selle ruumipaigutusega seostub samuti füüsiline alus: kui me mingit ainet suures koguses kokku kuhjame, siis selle kuhja kõrgus kasvab (Lakoff ja Johnson 2011: 48)

*Ka möödunud sajandi keskpaigas oli inimeste süda õiges kohas, **hinnati veel kõrgelt** nii pereväärtuseid kui üldist käitumiseetikat. (032210, 5. teema)*

***Kõrgharidusega** inimene peabki saama rohkem palka kui algharidusega inimene, sest ta on hoopis rohkem elus vaeva näinud. (340069, 3. teema)*

*Teda ei mõjuta **veehinna tõus** ja kütusehinna kallinemine. (421018, 6. teema)*

*Sel ajal **tõusis aga väga suureks** katku nakatunute arv, mis oli põhjustatud sellest, et hümisejad levitasid seda haigust. (580060, 7. teema)*

*Liikudes **vanuse redelil kõrgemale** jõuame teismeeani, kus peamiseks eesmärgiks on enese kehtestamine kuna kohe kohe on neist saamas täiskasvanud ja enese eest vastutavad. (582161, 10. teema)*

*Kultuuripealinna tiitel tõi Eesti Vabariigile Euroopas tähelepanu ja **tõstis huvi** paljudes inimestes. (590041, 1. teema)*

*ometi ka see on asi - paber, millele on number peal ning mille väärtus on ilmselgelt **üle hinnatud**. (421018, 6. teema)*

*Riik peaks tegema kõik, et õpetajad **madala palga** tõttu varsti oma tööd ei lõpetaks. (691011, 3. teema)*

*Statistika järgi registreeritud töötus küll **langeb**, reaalselt on seis suhteliselt sama. (666076, 1. teema)*

*Mitmed kauplused korraldavad ka **allahindluskampaaniaid**, mille käigus lastakse „seismajäänud“ kaupadel näiliselt hinda alla, et nendest vabaneda. (203015, 6. teema)*

ROHKEM ON SÜGAVAL, VÄHEM ON PINNAL

Neid suunametafoore esines peamiselt 8. teema kirjandites.

Tundub, et kui paigutada ülal-all vastandus veekogusse, siis muutub ka vähem-rohkem paigutus sellel skaalal. Kui üldjoontes ROHKEM ON ÜLAL, siis vees mitte, selles keskkonnas kehtib paigutus ROHKEM ON SÜGAVAL, VÄHEM ON PINNAL. Siin lähevad aga need kaks mõistemetafoori omavahel vastuollu, kuna sügavus paikneb ju füüsiliselt allpool pinda. Õpilaste kirjanditest tuleb aga välja, et nad samastavad kõrgust sügavusega.

*Reeglina on nii, et mida **kõrgem ja süvenenum** see on, seda suurem on saadav palganumber. (340069, 3. teema)*

*Ma tunnen end õnneliku ja kaitstuna, sest nähtud performance **liigutas mind sügavuti**. (731058, 8. teema)*

*Teose **sügavam mõte** oligi tegelikult uhkusest ja eelarvamusest vabanemine. (566040, 9. teema)*

*Loomulikult makstakse ju sellisele inimesele rohkem raha, kes omab väga **põhjalikke teadmisi** mingi alaga seoses. (340069, 3. teema)*

*Beuys'i etteaste kritiseeris lääne ühiskonna ja tumeda rassi **pealiskaudsust** ning harimatust. (731058, 8. teema)*

*Majandussurutise ajal **jäid pinnale** üksnes parimad, oma ala professionaalid. (340069, 3. teema)*

HALB ON ÄÄRTES

Peamiselt esines see metafoor 4. ja 9. teema kirjandites. On huvitav, et selle suunametafoori vastandit HEA ON KESKEL ei leidunud üheski analüüsitavas töös. Kui aga võtta tinglikult selle vastandiks HEA ON LÄHEDAL, siis seda esines kaks korda.

Õpilaste töödest tuli välja, et äärmustesse laskutakse. Kui aga arvestada seda, et HALB ON ALL, siis saab siit järeldada ka seda, et ÄÄRMUS ON HALB või HALB ON ÄÄRTES.

*Aga see on **äärmustesse laskumine**. (992109, 4. teema)*

*Samas on mõrv minu jaoks **täielik äärmus ning see ei ole minule vastuvõetav**. (661073, 9. teema)*

Muidugi on inimesel vaja ka aega omaette olemiseks, sest inimhing on loodud selliseks, aga siiski ei tohiks inimene väga kauaks indivistlikku

ühiskonda jääda, sest öeldakse ju ikka, et vähe pole hea, aga samas ka, et palju pole hea. (441022, 4. teema)

HEA/ROHKEM ON LAI

Neid metafoore leidis kõige rohkem 8. ja 9. teema puhul. Peamiselt kasutati neid laia silmaringiga seoses.

Lakoff ja Johnson (2011: 51) toovad välja LAIUSE ja ÕNNELIKKUSE seose (mis tuleneb laiast naeratusest). Kuna ÕNNELIKKUS on otseselt seoses HEAGA, siis võiks öelda, et HEA ON LAI. Ka õpilaste kirjanditest kumab läbi, et avarust seostatakse positiivsusega. Mõnikord saab lausest välja lugeda, et HEA ON LAI, teinekord aga, et ROHKEM ON LAI. Sellelgi võib olla füüsiline põhjendus – ongi ju laia objekti rohkem kui kitsast.

Tänu suurele silmaringi laiendamise võimalusele on suhteliselt kerge leida sellist tegevust, mis rahuldaks olemasolevaid vajadusi. (530030, 10. teema)

Seeläbi saame me arendada oma mõtlemisvõimet ja avardada enda maailmapilti. (812120, 9. teema)

Tõsiasi on aga see, et kui kirjandus ei muuda meid kardinaalselt, siis vähemalt laiendab meie silmaringi ning arendab mõtlemist ja loovust. (999077, 9. teema)

3.4.3. Metonüümasuhted

OSA TERVIKU ASEMEL

Taolised metonüümasuhted ilmneshid peaaajalikult inimesega seonduvalt. Valdavalt kasutati mõnd kehaosa või organit tähistamaks inimest. Esile tulid näo, silma, südame, käe ja õla kasutamine inimese märkimisel.

NÄGU INIMESE ASEMEL

Inimeste vaheline suhtlus näost näkku hakkab vaikselt kaduma, kuna rohkem on kasutama hakatud suhtlusportaale. (520033, 3. teema)

Oma arvamuse võib öelda näkku, mitte teha seda anonüümselt. (941048, 2. teema)

SILM INIMESE ASEMEL

*Reeglina ei lase vanemad neid vähemalt koolieani üldse **silma alt** ära. (580071, 3. teema)*

*Haritud ühiskonnal pole **minu silmis** väärtust, kui nad on kaotanud oma inimlikuse. (666031, 3. teema)*

SÜDA INIMESE ASEMEL

*Minu **mõistus ja süda ütlevad**, et ma pean pingutama, ma pean andma endast parima ka halbade päevade. (663023, 3. teema)*

*Piirata saaks seda nii, et inimestele tuleks rohkem šokeerivaid tõdesid **südamele panna**. (703077, 6. teema)*

KÄSI INIMESE ASEMEL

*Minu arvates on Eesti arengu tagamine omapeadega mõtleivate ja **haritud eestlaste kätes**. (932078, 1. teema)*

*Eestlased, figuratiivselt rääkides, **ühendasid käed** kaks korda. (932108, 8. teema)*

*Väikse lapsena me ei pea kohati isegi abi paluma, sest abi on meil alati **käe kõrvalt võtta**. (666137, 10. teema)*

ÕLG INIMESE ASEMEL

*On loogiline, et oma lähedasest hooliv inimene tahab aidata ning vahel **pakkuda õlga**, millel nutta. (931013, 4. teema)*

*Inimene ei ole loodud kandma kogu valu **enda õlgadel** ning jagatud mure on pool muret. (623070, 4. teema)*

TERVIK OSA ASEMEL

Seda metonüümiaseost esines vaid kahel korral.

MAAILM INIMESTE ASEMEL

*Pärast sõda **oli maailm** tohutute purustuste ja inimkaotuste tõttu **šokis**. (800066, 5. teema)*

ŽANR AUTORI ASEMEL

*Enne Riigikogu valimisi **tõi ajakirjandus päevavalgele** ühe erakonnaga seotud saladusi. (661073, 9. teema)*

Kasutati ka TEGU TEGIJA ASEMEL ja TEOST AUTORI ASEMEL.

Nimed nagu: Andrus Veerpalu, Erki Nool, Jaak Mae, Jüri Jaanson ja Kristiina Šmigun-Vähi ei ole pelgalt ainult meistersportlased, vaid igaüks

on omaette isiksus, kelle saavutused aitasid pisikese Eesti maailmakaardile tuua. (932078, 1. teema)

Nende sõdade olemusest võib aimu saada teosest „Läänerindel muutuseta“, mis kirjeldab saksa sõduri elu I maailmasõjas. (982082, 5. teema)

3.4.4. Loomingulised metafoorid kirjandites

3.4.4.1. Loomingulisuse ja tulemuse seos

Peamiselt kasutasid õpilased surnud metafoore (925st 720). Kõikidest metafooridest oli loominguilisi 205 (22%). Tabel 3 annab ülevaate kirjandi tulemuse ja loovate metafooride esinemise seosest. Loominguliste metafooride puhul on sulgudes olevad protsendid arvatud vastava taseme töödes esinenud metafooride suhtes. Ilma loominguiliste metafoorideta tööde protsent on arvatud vastava taseme tööde arvu suhtes.

	Metafoore kokku	Loominguilisi metafoore	Ilma loominguiliste metafoorideta töid
Nõrga tulemusega tööd (27)	237	42 (18%)	13 (48%)
Keskmise tulemusega tööd (38)	335	93 (28%)	10 (26%)
Kõrge tulemusega tööd (35)	353	70 (20%)	11 (31%)
Kokku (100)	925	205 (22%)	34 (34%)

Tabel 3. Kirjandi tulemuse ja loovate metafooride esinemise seos.

Tabelist on näha, et madalama tasemega töödes on vähem metafoore. Protsentuaalselt on neis kirjandites vähem ka loominguilisi metafoore ning rohkem neid töid, milles

loomingulisi metafoore üldse ei esine. Samas on huvitav asjaolu, et kõrgeima tulemusega kirjandites on küll metafoore kõige rohkem, ent protsentuaalselt on loomingulisi metafoore neis vähem kui keskmistes.

Kindlasti ei ole metafoorsus, sealhulgas loominguliste metafooride hulk, ainus ega ka kõige määravam tegur, mis kirjandi tulemust tõstab. Samas tasub tähelepanu pöörata sellele, et nõrgema tulemusega töödes on metafoore, eriti aga loomingulisi metafoore, märkimisväärselt vähem kui kõrgemate punktidega kirjandites. Kuna kirjandi hindamisel võetakse ühe aspektina arvesse ka sõnavara ja stiili ning teksti isikupärasust (Hindamisjuhend), siis võib kujundlik keelekasutus tulemust paremaks muuta, sest metafoorid muudavad teksti omanäolisemaks ja rikastavad sõnavara.

Järgnevad näited toovad välja, kuidas metafoorikasutus teksti ilmekamaks ja tabavamaks muudab. Näited on valitud sama teema kirjanditest enam-vähem sama mõtet märkivate lausete seast. Metafooriga ilmestatud tööd on saanud kõrgema tulemuse kui metafoorideta tööd.

Nii H. Hesse, F. Dostojevski kui ka teised kirjanikud, avardavad ja muudavad inimese maailmataju ja arusaamist, sest nad kirjutavad oma teostes kõik arvamused ja mõtted välja, et anda lugejale aimu, mis tema ümber toimub.

Iga kirjanduslik raamatuteos sisaldab endas elutarkust, mille kirja panevad elukogend kirjanikud ja luuletajad. Mõistes kirjaniku teosemõtteid, saame aru, mida tahetakse meile, kui lugejatele öelda. (786049, 8. teema)

Paistab, et igas kultuurielu vallas toimub mugavdamine ja lihtsustamine, muutmaks kultuur kätte- ja arusaadavaks heaolühiskonnas võrsunud kodanikule. Tänapäeva noor ei näe vajadust maadelda Sartré eksistentsialistlike ideedega, sest Coelho looming serveerib mõtteteterad justkui kandikul, kõrvaldades igasuguse vajaduse mõttetööks. Nii on mentaalne laiskus jõudnud ka hariduse ja harituse alustala – keele kallale. (562035, 8. teema)

Esimese näite puhul pole metafoore kasutatud, teise näite puhul on autor end loominguliselt väljendanud. Ta toob välja, et nõrgema kirjanduse puhul on ka sügavamad mõtted nii üheselt mõistetavad ja lihtsasti väljendatud, et lugeja ei pea nende mõistmiseks ise üldse vaeva nägema. Samas paistab tema keelekasutusest läbi, et autor suhtub halvustavalt asjaolusse, et kirjanduse mõistmiseks ei pea sellesse süüvima.

Esimese näite autor leiab samuti, et kirjanikud toovad teostes oma mõtted üheselt mõistetavalt välja ja väljendab end seejuures ka ise otsesõnu. Tema tekst ei püüa niivõrd palju tähelepanu kui teise kirjandi katkend. Metafoorne tekst paistab silma, eristub teistest ka siis, kui öeldu mõte ei pruugi väga originaalne olla.

*Huvitav variant inimesi on neid, kellel pole unistusi ega eesmäärke ja nendel inimestel läheb ka elu erinevalt. See kõik oleneb ka veidi iseloomust. Kes kuidas oma käitumisega ja kes isegi lihtsalt oma jutuga suudab läbi lüüa. Mõnel veab. **Samas kui eesmärki ei ole, siis ei saa ka oma tööd ja saavutusi nautida, sest võimalik, et see ei meeldi.** Tehakse lihtsalt raha pärast. (666137, 10. teema)*

*Eesmärk on kõige tähtsam asi meie elus. **Elu ilma eesmärgita lendab mööda ilma, et keegi seda märkaks. See on vaid üks kustunud latern tuhandete hulgast. Eesmärk on tuli. Eesmärgi saavutanud inimene hoiab käes laternat, mille valgus meelitab ligi teisi inimesi ja tuli süütab ka nende laternad.** Isegi kui inimene on surnud, jääb alles valgus ja sajad süüdatud laternad, mis valgustavad inimkonna teed. Ma loodan, et tulevikus on piisavalt palju laternasüütajaid ja tähendusega elatud elusid, et valgus ei kaoks. (431116, 10. teema)*

Siingi pole esimese näite autor metafoore kasutanud. Teise näite autor on aga võrrelnud eesmärki tulega. Ta kirjeldab ilmekalt, et eesmärkidega inimene on teistele eeskujuks. See, kes on oma elus soovitud eesmärgini jõudnud, inspireerib ka teisi enda ümber. Mõlemas näites öeldakse, et eesmärk on oluline ning elu ilma eesmärkideta ei anna inimesele midagi. Esimese näite puhul jätab see väide lugeja suhteliselt ükskõikseks, teise puhul haarab kaasa mõtlema ning köidab tähelepanu.

3.4.4.2. Loomingulisuse ja teema seos

Tabel 4 annab ülevaate teema ja loominguliste metafooride esinemise seosest.

Teema	Metafoore kokku	Loomingulisi metafoore	Loovate metafoorideta töid
1. teema (Minu Eesti.)	116	14 (12%)	4 (40%)
2. teema (Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele.)	72	3 (4%)	8 (80%)
3. teema (Ühiskonna arengu võti on haridus.)	87	6 (7%)	6 (60%)
4. teema (Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda. (liri vanasõna))	95	27 (28%)	2 (20%)
5. teema (Igal ajal on oma nägu.)	75	14 (19%)	3 (30%)
6. teema („Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))	82	21 (26%)	4 (40%)
7. teema („Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel))	53	19 (36%)	3 (30%)
8. teema (Kultuur meis ja meie ümber.)	108	38 (35%)	2 (20%)
9. teema (Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)	79	15 (19%)	0 (0%)
10. teema („Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse. (Theodore Parker))	158	48 (30%)	2 (20%)
Kokku	925	205 (22%)	34 (34%)

Tabel 4. Teema ja loominguliste metafooride esinemise seos.

Kõige vähem metafoore oli küll 7. teema kirjandites, ent protsentuaalselt oli loomingulisi metafoore kõige rohkem just selle teema puhul. Palju loomingulisi

metafoore oli ka 8. ja 10. teema tekstides. Vähese loominguliste metafooride arvuga paistsid teiste teemade hulgast silma 2. ja 3. teema. Eelmises alapeatükis (3.4.4.1) tuuakse välja, et madalama tulemusega töödes oli vähem metafoore. Selle uurimuse valimis oli kümnest 2. teema kirjandist kaheksa nõrgemate tööde hulgas. Samas olid 7. teema tööd enamasti kõrgemal tasemel. Niisiis võib oletada, et nii teema kui ka kirjutaja tase võivad loomingulisust nii soosida kui ka pärssida.

Väga palju surnud metafoore oli 2., 3. ja 1. teema tekstides. 1. teema puhul tõusid esile suunametafoorid, mida teiste teemade kirjandites nii palju ei olnud. Kuna 1. teema puhul sattusid juhuslikku valimisse üldjoontes kõrgema tulemusega tööd, ent selle teema puhul kasutati valdavalt surnud metafoore (loomingulisi 12%), siis võib järeldada, et teema mõjutab loovust kirjutaja tasemest enam. Sama võib täheldada ka näiteks 5. ja 9. teema puhul. Ka nende teemade kirjandid olid peamiselt keskmise või sellest kõrgema tulemusega, ent loomingulisi metafoore oli neis vähe, samas oli 9. teema ainus, mille puhul oli igas kirjandis vähemalt üks loov metafoor.

8. teema puhul on huvitav asjaolu, et valimisse sattus madalama tulemusega kirjandeid rohkem, ometigi on selle teema puhul loovate metafooride protsent kõrge. Selle teema puhul tuleb selgesti esile, et nii teema kui ka kirjutaja tase mõjutavad loovust. Nimelt oli sel teemal vaid kaks tugevat tasemel tööd, ent loovaid metafoore oli neis 18. Keskmise tasemega töid oli sellel teemal kolm, loovaid metafoore oli neis kokku 10. Nõrgema tulemusega kirjandeid oli valimis viis, loomingulisi metafoore neis kokku 9. Sama kehtib ka 3. teema puhul. Valimis olid ka selle teema puhul peamiselt keskmised ja sellest kõrgema tasemega tööd, ent loovaid metafoore oli neis vähe.

Võttes arvesse teema ja loomingulisuse ning kirjandi tulemuse ja loomingulisuse vahelisi seoseid, saab järeldada, et nii kirjutaja tase kui ka teemavalik mõjutab kujundliku keele kasutamist. Selle valimi analüüsi tulemuste põhjal võib öelda, et kirjutaja tasemest enam mõjutab loovust teema, millel kirjutatakse. Kõige vähem oli loomingulisi metafoore nõrgema tasemega töödes, ent kõige rohkem keskmistes. Iga teema puhul oli küll keskmise ja sellest kõrgema tasemega töödes loomingulisust

rohkem kui kesisema tasemega kirjandites, kuid mõne teema puhul kasutasid ka tugevama tasemega õpilased loovaid metafoore harva.

3.4.5. Kokkuvõte mõistemetafooridest

Kõige rohkem mõistemetafoore oli elu, eesmärkide ja inimese kohta. Nendest kirjutati iga pealkirja all, millest võib järeldada, et tegemist on keskkooli lõpetava noore jaoks tähtsate teemadega. Enim metafoore leidis 10., 1., 8. ja 4. teema kirjandites, kõige vähem aga 7. teema puhul. Peamiselt kasutasid õpilased oma töödes surnud, juba keelde juurduvad metafoore, vähem suudeti neid loominguliselt välja mõelda. Enamasti kasutati suuna-, anuma- ja teekonnametafoore.

Kõige vähem metafoore oli 7. teema kirjandites, ent protsentuaalselt oli neis kõige rohkem loomingulisi metafoore. Palju loovaid metafoore oli ka 10., 8. ja 4. teemal kirjutatud tekstides. 1. teema paistis silma suunametafooride kasutamisega. Ühelgi teisel teemal kirjutades ei kasutatud nii palju suunametafoore. Väga vähe loovaid ja palju surnud metafoore oli 2. ja 3. teema kirjandites.

Kõige rohkem oli loomingulisi metafoore keskmise tasemega töödes, kõige vähem aga kesisemate punktidega töödes. Kuna kirjandi hindamisel võetakse arvesse ka õpilase sõnavara ja stiili, siis võib oletada, et kujundlik keelekasutus muudab teksti omanäolisemaks ning aitab tulemust tõsta.

Tulemuste põhjal võib järeldada, et õpilase loovat keelekasutust võivad soosida või pärssida nii valitud teema kui ka kirjutaja tase. Kuna mõne teema puhul oli ka kõrge tasemega töödes loomingulisi metafoore vähem kui teistel teemadel kirjutades, siis eeldatavasti mõjutab teemavalik keelekasutust tasemest isegi rohkem.

Kokkuvõte ja järeldused

Metafoori abil kõrvutatakse abstraktseid mõisteid konkreetsematega, et neid paremini mõista. Sagedase kasutuse puhul juurdub uus kujund keelde ning kõnelejad ei taju enam tähenduse ülekannet. Need on surnud metafoorid. Metafoorid kuuluvad meie igapäevakeelde, mõjutavad meie taju ja käitumist. Kogu meie mõistesüsteem ja mõtlemine on olemuselt metafoorne. Viimasel ajal ongi hakatud ilukirjanduslikest metafooridest enam argikeelde kuuluvaid metafoore uurima, kuna teadvustamata metafoorikasutus näitab inimese maailmatunnetust ning arusaamu kindlastest nähtustest.

Tänapäeval toetutakse peamiselt Lakoffi ja Johnsoni mõistemetafoori teooriale. Mõistemetafoor on üldistus, mille abil luuakse ja tõlgendatakse konkreetseid metafoore. Mõistemetafoore on võimalik jagada suuna-, olemis- ja liigendusmetafoorideks. Suunametafoorid organiseerivad seda, kuidas mõisted üksteise suhtes ruumis paiknevad (sees-väljas, ülal-all, ees-tagajne). Olemismetafoorid kujutavad mingisuguseid nähtusi ainete või mahutitena, liigendusmetafooride abil kantakse aga ühe hästi tuntud mõiste tunnused teisele, üldjuhul abstraktsemale mõistele.

Magistritöös analüüsiti 2011. aasta riigieksamikirjandites kasutatud mõistemetafoore. Analüüsi aluseks oli sada tööd, sealjuures igast teemast kümme juhuslikku. Eesmärk oli uurida, kuivõrd abiturientid oma töödes metafoore kasutavad, kas need on pigem surnud metafoorid või suudavad kirjandikirjutajad ka loominguliselt uusi metafoore luua. Lisaks uuriti, kuidas mõjutab teema õpilase metafoorikasutust ning kas mõne teema puhul ollakse loovamad.

Analüüsimiseks jäi 925 metafoorset lauset, millest leiti kokku 145 erinevat mõistemetafoori. Kõige rohkem erinevaid mõistemetafoore (18) oli elu kohta. Eriti tugevalt tõusis esile ELU ON TEEKOND, mida kasutati 229 korral. Palju metafoore oli ka inimese ja eesmärkide kohta. Neist kirjutati iga pealkirja all, seega võib järeldada, et tegemist on õpilaste jaoks aktuaalsete ja tähtsate temadega.

Kõige rohkem metafoore oli 10. ja 1. teema kirjandites (vastavalt 158 ja 116), samuti 8. ja 4. teemal kirjutatud töodes (vastavalt 108 ja 95). Väga vähe metafoore (53) oli 7. teema tekstides. Enamasti kasutati oma töödes surnud, juba keelde juurdunud metafoore, vähem mõeldi ise metafoore välja. Peamiselt tulid esile suuna-, teekonna- ja anumametafoorid.

7. teema kirjandites oli küll kõige vähem metafoore, ent nendes tekstides oli kõige rohkem loomingulisust. Palju loovaid metafoore oli ka 10., 8. ja 4. teema töödes. Kõige rohkem surnud metafoore esines 2. ja 3. teemal kirjutatud tekstides.

Madalama tulemuse saavutanud kirjandites oli vähem loomingulisust, ent selle valimi põhjal võib järeldada, et kirjutaja tasemest rohkemgi mõjutab loovat lähenemist teema, millel kirjutatakse. Mõne teema puhul kasutasid ka parema tulemuse saavutanud õpilased loomingulisi metafoore harvem. Kindlasti ei ole loovate metafooride kasutamine kirjandi punktisumma kujunemisel esmase tähtsusega, ent arvesse võetakse ka õpilase stiili ja sõnavara, oluliseks peetakse teksti isikupära. Seega võib oletada, et kujundliku keele kasutamine aitab kaasa kõrgema tulemuse saavutamisele, kuna metafoorid rikastavad sõnavara ning aitavad teksti ilmekamaks muuta.

Konkreetsel valimi põhjal saadud tulemustest järeldub, et loomingulisust võib soosida või pärssida nii valitud teema kui ka kirjutaja tase. Emakeeleõpetaja seisukohalt on oluline õpilastele kujundlikku keelt ning loomingulist lähenemist õpetada, et õpilased suudaksid vihjelist keelekasutust mõista ning ka ise piltlikke väljendeid kasutada.

Oleks põnev uurida, kui võrd koolis metafoorsust õpetatakse ning mil moel ning milliste vahenditega seda kõige otstarbekam teha oleks. Lisaks oleks huvitav uurida, kas ja kuidas metafooride abil õpilast kasvatada ja suunata saab. Kohaste õppematerjalide ning metoodika loomine oleks praegusele uurimusele sobiv edasiarendus, kuna selle töö piiridest jäi pedagoogiline lähenemine välja.

Summary and Conclusions. Conceptual metaphors in the language of senior students in the example of the final year exam of 2011

Metaphors are used to contrast abstract and concrete concepts in order to understand them better. Figures of speech enter into language due to the often use of them and the speaker does not sense their figurative meaning anymore. These are called dead metaphors. Metaphors belong to our everyday speech, affect our perception and behaviour. Our whole system of concepts and thinking is metaphoric by its nature. There has been a rise in the study of everyday metaphors compared to that of literary metaphors, as the unconscious use of metaphors reveals how people perceive the world around them and their understanding of certain phenomenon. Today studies mostly rely on the theory of conceptual metaphors by Lakoff and Johnson. Conceptual metaphor is a generalisation which helps to create and interpret certain metaphors.

This study has analysed the use of conceptual metaphors in the compositions of 2011 of state exam in 2011. Hundred compositions were selected, 10 randomly from each composition topic. The aim was to study how much senior students use metaphors in their compositions and if those are rather dead metaphors or if they can create new metaphors. In addition to that, the perception of how the topic affects student's use of metaphor was examined, and if there are some topics when students are more creative compared to other topics.

Altogether 925 metaphoric sentences were analysed, of which 145 different conceptual metaphors were found. There were most different conceptual metaphors about life (18). Particularly LIFE IS A JOURNEY which was used 229 times. There were also many metaphors about people and aims. They were written under each topic, thus it can be concluded that those topics were topical and important to them.

The most metaphors were used in the 10th and 1st composition topic (158 and 116 accordingly), also in 8th and 4th topic (108 and 95 accordingly). Very little metaphors (53) were in the text of 7th topic. Mostly dead metaphors were used and less metaphors were created by the students themselves. Mainly orientation, journey and container metaphors were presented.

Although in the texts of the 7th topic presented less metaphors, those were the most creative texts. Many creative metaphors were also in the works about 10th, 8th and 4th topic. The most dead metaphors were in the texts written about 2nd and 3rd topic.

The compositions that were graded lower were less creative but according to the selected sample it can be concluded that the creativeness is influenced more by the topic than the competence of the writer. In case of some topics the students who received better scores also used less creative metaphors. Although the use of creative metaphors is not the first thing to bear in mind to get a good score, students' writing style and vocabulary is also considered, as well as the originality of the text. Thus it can be said that the use of figurative speech helps to get a better result and score because metaphors enrich the vocabulary and make the text more expressive.

The results based on the selected sample allow us to conclude that the choice of topic as well as the writer him/herself can encourage or inhibit creativeness. The teachers of mother tongue claim that it is important to teach students creative approach and figurative speech so that they would be able to understand figurative language and to use it themselves. This work leaves out pedagogic approach to it, as the aim was to study the students' use of vocabulary and the connection between creativity and choice of topic, and that would not have been within the boundaries of this study. Inventing appropriate learning materials would be a suitable way to further develop this study. It would also be interesting to find out how much metaphors are taught at school and by which means it is best to do that. In addition to that it would also be interesting to find out if and how metaphors help to raise and direct students.

Kirjandus

Allik, Jüri 1981. Metafoorist psühholoogi pilguga. – Looming 8, 102–113.

Black, Max 1993. More about metaphor. – Metaphor and Thought. Second edition. Ed. by Andrew Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, 19–41.

EKK = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Gibbs, Raymond W 1994. The Poetics of Mind. Figurative Thought, Language, and Understanding. Cambridge: Cambridge University Press.

GRÕK = Gümnaasiumi riiklik õppekava <https://www.riigiteataja.ee/akt/13272925> (Kasutatud 18. mail 2014)

Hendrikson, Reet 2002. Keeleteaduse teooriate metafoorikäsitlusi. – Keel ja Kirjandus 11, 764–776.

Hindamisjuhend = 2011. Aasta eesti keele riigieksami hindamisjuhend http://www.ekk.edu.ee/vvfiles/0/eesti_keeles_riigieksami_hindamisjuhend__2011.pdf (Kasutatud 17. mail 2014)

Kittay, Eve F 1987. Metaphor: Its Cognitive and Linguistic Structure. New York: Oxford University Press.

Krikmann, Arvo 2002. Kas elu on konteiner? – Täheendusepüüdja. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks, (231 – 253). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. http://www.academia.edu/5004649/Kas_elu_on_konteiner (Kasutatud 20. aprillil 2014)

Krikmann, Arvo 2003. Kaasaegse metafooriteooria panus parömioloogiasse. – Reetor: uurimusi folkloori lühivormidest, 1. Tartu, 52–143.
www.folklore.ee/~kriku/TRANSPORT/Panus.doc (Kasutatud 12. veebruaril 2014)

Kövecses, Zoltán 2002. Metaphor: A Practical Introduction. New York: Oxford University Press.

Lakoff, George 1993. The contemporary theory of metaphor. – Metaphor and Thought. Second edition. Ed. by Andrew Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, 202–251.

Lakoff, George, Mark Johnson 2011. Metafoorid, mille järgi me elame. Tõlk. Ene Vainik. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Lakoff, George, Mark Turner 1989. More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Lepajõe, Kersti 2011. Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retoorilised ja diskursiivsed omadused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Lisa 1 = Gümnaasiumi riiklik õppekava, lisa 1.

https://www.riigiteataja.ee/aktiis/1140/1201/1002/VV2_lisa1.pdf# (Kasutatud 17. mail 2014)

Lotman, Mihhail 2011. Metafoorid ja elu. – Metafoorid, mille järgi me elame. Eessõna. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Metslang, Helle 2001. Metafooridest grammatikas. Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks. Koostanud ja toimetanud Reet Kasik. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17, 222–231. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Ortony, Andrew 1993. Metaphor, language, and thought. – Metaphor and Thought. Second edition. Ed. by Andrew Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–18.

Paivio, Allan 1979. Psychological Processes in the Comprehension of Metaphor. – Metaphor and Thought. Ed by Andrew Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, 150–171.

Pajusalu, Renate 2009. Sõna ja tähendus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

REKK = Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse kodulehekül

http://www.ekk.edu.ee/vvfiles/0/eesti_kee_re_lyhianalyys_2011.pdf (külastatud 6. märtsil 2014)

Searle, John R 1979. Metaphor. – Metaphor and Thought. Ed. by Andrew Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, 92–123.

Vainik, Ene, Anneli Velt 2006. Viha metafoorid ja kognitiivne mudel eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2, 104

Õim, Asta 2002. 'Hing' keeles ja meeles. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 47, 126–139.

Õim, Katre 2006. Metafoor ELU ON TEEKOND ebaõnne-väljendites. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 52, 179–194.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kadri Remmet

(sünnikuupäev: 9. märts 1990),

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Mõistemetafoorid abiturientide keeles 2011. aasta riigieksamikirjandite näitel“,

mille juhendaja on Kadri Sõrmus,

reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 19. mail 2014